

Journal of Dutch Linguistics and Literature

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

TNTL

3

2019 | jaargang 135

DAVIDE BERTAGNOLLI*

De *Spiegel historiael* in Italië: onbekende fragmenten te Valenza

Abstract – The public library of Valenza, in the Italian region of Piedmont, holds two parchment fragments of Jacob van Maerlant's *Spiegel historiael* which are used to protect other documents. The present paper is the first study dedicated to them. The leaves are first described separately, highlighting their shape as well as the text which has been handed down to us. Taking into account paleographical, orthographical and linguistic aspects, the author tries to reconstruct the original manuscript from which both fragments derive, reaching the conclusion that it was written in the first quarter of the 14th century in the area of (South-)Eastern Flanders or Western Brabant. Furthermore, special attention is paid to the hypothesis that the fragments reached Piedmont because of the strong presence in the Low Countries of Italian money lenders, the so called 'Lombards', who came exactly from that region. The complete edition of the Middle Dutch text, followed by notes, concludes the study.

1 Inleiding

Aan de rechteroever van de Po, in de Italiaanse noordwestelijke regio van Piemonte, ligt Valenza, een kleine stad die sinds het einde van de negentiende eeuw vooral bekend staat om de ambachtelijke bewerking van goud en juwelen: het grootste deel van de lokale economie draait om de edelsmeedkunst-sector, variërend van de productie en verkoop van juwelen tot het aanbod van verschillende diensten en opleidingen. Wat tot nu toe onbekend was, is dat de naam Valenza ook met andere kunstschaten geassocieerd kan worden. Schatten op perkament, welteverstaan. In de *Biblioteca civica*, de stadsbibliotheek, bevinden zich namelijk twee fragmenten van de *Spiegel historiael* van Jacob van Maerlant. Deze fragmenten hebben oorspronkelijk behoord tot een en hetzelfde handschrift.

Beide fragmenten bevatten kapitels uit de Eerste Partie en zijn gebruikt als bindmateriaal voor documenten van verschillende herkomst. Het eerste fragment, dat we hier Valenza 1 zullen noemen, is een enkelblad dat dient als omslag van de Statuten van de parochie en het kapittel van de dom van Santa Maria Maggiore. Het gaat om het oudste overgeleverde document dat de stad betreft en dateert van 12 februari 1396. De Statuten maken deel uit van de zogenaamde *Fondo Dabene*, de collectie die de gemeente Valenza en de regio Piëmont in november 2006 aankochten van Carlo Dabene, een inwoner die dertig jaar lang uiteenlopende objecten verzameld heeft – boeken, munten, postzegels, kaarten, et cetera – die in verband stonden met de stad Valenza. Het tweede fragment, Valenza 2, is een dubbelblad en dient

* Graag wil ik Riccardo Rao (Università di Bergamo) bedanken, de eerste die mij op het bestaan van de fragmenten wees. Daarnaast dank ik Jos Biemans (Universiteit van Amsterdam) en Frits van Oostrom (Universiteit Utrecht) voor hun waardevolle suggesties.

momenteel als schutblad voor een bundel rechtszaak-akten die uit 1551 dateren.¹

Het onderhavige onderzoek heeft als doel deze twee nog niet bestudeerde fragmenten een ruimere bekendheid te geven. Valenza 1 en Valenza 2 zullen eerst afzonderlijk beschouwd worden. Vervolgens zullen het uiterlijk en de inhoud van het handschrift waarvan ze ooit deel uitmaakten gereconstrueerd worden. Veel aandacht zal daarna geschonken worden aan de eerste vraag die opkomt als men de twee fragmenten in Valenza onder ogen krijgt: hoe zijn ze – of misschien wel de complete codex waaruit zij afkomstig zijn – in Italië terechtgekomen? In de laatste sectie, ten slotte, zullen Valenza 1 en 2 diplomatisch uitgegeven worden: deze editie werpt licht op de belangrijkste codicologische kenmerken (abbreviaturen, interpunctie, spelling) en ondersteunt de daarboven geformuleerde opmerkingen aangaande de taal en inhoud van deze twee belangrijke tekstgetuigen van de *Spiegel historiael*.

2 Valenza 1: een inhoudelijke beschrijving

Het fragment dat wij hier Valenza 1 zullen noemen, is een enkelblad en bevat de volgende kapitels van het eerste boek der Eerste Partij met een totaal van 246 verzen (plus vier opschriften):²

- Kap. xxvii, *Van Gallen in Europhen*, fragment, vs. 35-48;
- Kap. xxviii, *Van Affrike ende baren lande*, compleet, 78 verzen;
- Kap. xxix, *Van Yngis ende Mauritanen*, compleet, 68 verzen;
- Kap. xxx, *Vanden eylanden vander zee*, compleet, 74 verzen;
- Kap. xxxi, *Vanden geluckegen eylanden*, fragment, vs. 1-12.

Het gaat om korte hoofdstukken waarin algemene informatie over bepaalde geografische gebieden wordt gegeven. De genoemde plaatsen worden vaak heel algemeen geduid, zoals het eiland Thule³ (vs. 41-42, kap. xxx) of Libië Cyrenaica (vs. 11-12, kap. xxviii). Soms vindt men etymologieën. De naam Afrika, bijvoorbeeld, zou zijn afgeleid van ene Affer⁴ (vs. 1-4, kap. xxviii). In sommige gevallen wordt er kort verwezen naar het verleden van een plek of naar bekende personen die daar actief waren. In Zeugitana⁵ bevond zich bijvoorbeeld ooit Carthago, dat in de Punische oorlogen tegen Rome streed (vs. 44-48, kap. xxviii) en Sint-Augustinus was bisschop van de stad Hippo (vs. 73-78, kap. xxviii). Veel aandacht wordt geschonken aan de belangrijkste kenmerken van een plek: Numidia, bijvoorbeeld,

1 Zowel de *Fondo Dabene* als de rechtszaak-akten behoren tot het historische archief van de gemeente Valenza, dat in de bibliotheek bewaard wordt.

2 Valenza 1 bevat eigenlijk, zoals voor alle andere folia van het oorspronkelijke handschrift gepland, 300 regels (150 regels per bladzijde, 50 regels per kolom). De eerste kolom van de rectozijde is echter niet meer leesbaar: deze bevindt zich onder het deel van het perkament dat naar binnen gevouwen en vastgenaaid is. Verborgen zijn dus niet alleen de eerste 34 verzen van kap. xxvii (met inbegrip van het opschrift), maar ook de laatste 15 verzen (vs. 22-36) van kap. xxvi: *Van Tessalya ende Europhen ende van Ytalen*. De opschriften van al deze kapitels zijn overgenomen uit de editie van De Vries & Verwijs 1863.

3 Waarschijnlijk IJsland. Zie het trefwoord 'Tulus' in het *Repertorium van Eigenamen in Middel-nederlandse Literaire Teksten* (Kuiper 1993-2018).

4 Epher, kleinzoon van Abraham.

5 In de tekst *eugis* en *Zenges*.

Hevet mersche ende acker lant / Ende nes gheen verdroghet zant / Oec hevet wout daermen in diere / Vint van menegher maniere (vs. 65-68, kap. xxviii); in Engeland lopen [...] *scone rivieren / [er zijn] Busscen die dat lant versieren / Mersce ende scone couterlant* (vs. 17-19, kap. xxx); op de ‘Gelukkige eilanden’⁶ is alles wat een mens nodig heeft (vs. 5-8, kap. xxxi). Naast de lokale flora komen ook dieren en stenen aan bod: in Gotulia⁷ leven ‘leeuwen en luipaarden’ (vs. 61, kap. xxviii); in Engeland vindt men *Gagates*,⁸ ‘de zwarte steen en vele parels’ (vs. 22-23, kap. xxx). Ook berichten over inheemse volkeren met een pseudo-antropologische inslag ontbreken niet. Zo zouden de mensen in Ethiopië een zwarte huid hebben vanwege de nabijheid van de zon (vs. 27-30, kap. xxix).

3 Valenza 1 als schutblad

Valenza 1 wordt momenteel gebruikt als omslag en beschermt de Statuten van de parochie en het kapittel van de dom van Santa Maria Maggiore, een document dat uit twaalf perkamenten folia bestaat.⁹ Om als omslag te kunnen dienen, moest de grootte van het enkelblad aan die van de Statuten aangepast worden. We kunnen ons dit voorbereidingsproces als volgt voorstellen: de boekbinder draaide ten eerste de rectozijde naar rechts op de lange kant, daarna vouwde hij het bovenste deel (ca. 41 mm) en de linker- en rechterkant (ca. 17 mm) van het blad naar binnen en naaide ze met een dun touwtje vast.¹⁰ Als laatste vouwde hij het perkament eenmaal over de lange kant en maakte zo de omslag die de Statuten tegenwoordig nog steeds beschermt. Het boekje meet ca. 195 bij 145 mm. De rectozijde van het enkelblad vormt de binnenkant en de versozijde de buitenkant van de omslag. Op het voorplat staat het opschrift dat tussen de kolommen van de onderste helft van de versozijde met zwarte inkt werd geschreven: *1396, et 1438 · 12 · Feb · et 23 · Gen / Statuta Parrochialia / et Capitularia*.¹¹ De twee data verwijzen respectievelijk naar de uitvaardiging van de Statuten en hun bevestiging door middel van een notariële akte.

De kapittelkerk van Santa Maria Maggiore had in 1322 de titel van ‘dom’ van de pauselijke legaat Bertrand du Pouget (ca. 1280-1352) gekregen, die daar het proces gevoerd had tegen de heer van Milaan, Matteo I Visconti.¹² Deze kerk, de oude dom, werd in 1619 gesloopt. De Statuten maken het mogelijk inzicht te krijgen in de functies van de proost en de kanunniken van het kapittel en bieden een schets van het functioneren van een kerkelijke gemeente aan het einde van de veertiende eeuw. Voor Valenza zijn ze echter van bijzonder belang vooral vanwege hun datering: het jaar 1396. Er bestaat geen ouder overgeleverd document over de stad. Slechts

6 Canarische Eilanden.

7 Getulia, het gebied waar de Gaetuli woonden, ergens tussen het moderne Algerije en Tunesië.

8 Git, een zwarte organische delfstof.

9 Daarvan is één folium niet beschreven.

10 Zie het trefwoord ‘inslag’ in Gnirrep, Gumbert & Szirmai 1992: 67.

11 De oorspronkelijke titel op de omslag was: *Statuta Parrochialia Valentie* (de oude, verbleekte inkt is nog zichtbaar). De woorden *Statuta Parrochialia* werden vervolgens overgetrokken, *Valentie* niet. De laatste *a* van *Parrochialia* is onder het woord geschreven.

12 Matteo I Visconti (1250-1322) werd op 14 maart 1322 bij verstek voor ketterij veroordeeld. Bertrand bevond zich in Valenza omdat zijn oom, paus Johannes xxii – destijds in Avignon woonachtig –, hem naar Lombardije gestuurd had om de Ghibellijnen te bestrijden (zie Cerino Badone 1999).

vier jaar eerder, in juli 1392, kwamen namelijk de burgers van Valenza in opstand tegen de heerschappij van de Visconti's vanwege de hoge belastingen die opgelegd werden om de kosten van oorlogsschulden te financieren. Vervolgens staken ze het gemeentearchief in brand waardoor alle aanwezige documenten verloren gingen.

4 Valenza 2: een inhoudelijke beschrijving

Valenza 2 is een dubbelblad en bevat de volgende kapittels van het zevende boek van de Eerste Partij met een totaal van 598 verzen (met inbegrip van twee opschriften van elk twee regels):

- Kap. LXV, *Vander keyserinnen van Rome*, compleet (zonder opschrift), 300 verzen;
- Kap. LXVI, *Vander vrouwen die een kint wan an haren sone*, compleet, 224 verzen;
- Kap. LXVII, *Van dat soe hare vertogede enen dyaken*, fragment, vs. 1-74.

Deze hoofdstukken behoren tot de lange reeks verhalen binnen de *Spiegel historiael* over de wonderen die aan Maria worden toegeschreven, de zogenaamde Marialegenden (I, 7, kap. XLVII-XCIV). In kapittel LXV verschijnt de moeder van Jezus aan de vrouw van de keizer van Rome. Na leugenachtige beschuldigingen werd zij door hem verstoten, hoewel zij zich, ondanks allerlei ellende, altijd deugdzaam had gedragen en haar man trouw was gebleven. Maria vertelt de vrouw dat zij vanaf dat moment in vrede zal leven en dat de mensen die haar onrecht hebben aangedaan hun zonden zullen bekennen (vs. 188-196).¹³ In kapittel LXVI doodt een edelvrouw het kind dat ze met haar zoon heeft gekregen. De duivel, in de gedaante van een geleerde, klaagt de vrouw in het bijzijn van de keizer aan en eist haar dood. Paus Lucius raadt haar vervolgens aan zich tot Maria te wenden (vs. 161-164). De vrouw bidt dus tot Maria om haar *vanden viant diese ansprect* (vs. 177) te bevrijden. Dankzij haar hulp herkent de duivel de vrouw in de rechtbank niet meer (vs. 205-206). In kap. LXVII, waarvan slechts de eerste 74 verzen bewaard zijn gebleven, liggen een rijke, op geld beluste man en een arme maar deugdzaam weduwe ieder op hun sterfbed. De pastoor, *die eer dor ghelt dan dor gode dede* (vs. 2), gaat naar de rijke man. Zijn diaken echter, die benadrukt dat de vrouw zonder biecht en de laatste communie te laten sterven een grote zonde is (vs. 59-62), gaat naar de weduwe waar hij de moeder Gods vindt, die het zweet van de vrouw droogt. Nadat de weduwe de hostie ontvangen heeft, snelt de diaken terug naar het huis van de rijke man en vindt daar zwarte katten (duivels) die de ziel van de verdorven rijkaard naar de hel brengen.

5 Valenza 2 als schutblad

Valenza 2 dient tegenwoordig als schutblad voor een bundel rechtszaak-akten die ca. 285 bij 205 mm meet.¹⁴ Het perkamenten dubbelblad beschermt 92 bladen

¹³ Voor een complete samenvatting van het verhaal zie De Vooy's 1900: 125.

¹⁴ *Atti di causa della città di Valenza contro il Regio patrimonio per possesso isole (mazzo 31, 3 volume), anno 1551-1741*. In vertaling: 'Rechtszaak-akten van de stad Valenza tegen het koninklijk erfgoed voor het bezit van eilanden (ordner 31, band 3), jaar 1551-1741'. Bedoeld zijn hier de eilanden in de rivier de Po.

papier en is zelf met één papieromslag bedekt.¹⁵ Enkele gegevens duiden erop dat deze omslag naderhand aangebracht werd en dat Valenza 2 de oorspronkelijke omslag van de bundel was. Op het (afgedankte) blad papier dat meerdere keren over de lange kant gevouwen werd om als versteviging van de rug van de bundel te kunnen dienen, is namelijk een jaartal te lezen: 1834. Deze notitie alleen al suggereert dat de bundel in de negentiende eeuw opnieuw gebonden werd. Maar er zijn ook gebruikssporen – ofschoon de algemene toestand van het dubbelblad beter is dan die van Valenza 1 – die op een omslagfunctie wijzen. Bovendien lijkt de manier waarop het perkament opgevouwen werd op die van het andere fragment. In dit geval werd het dubbelblad echter ‘verkeerd’ opgevouwen: de boekbinder had namelijk de bladzijden 2^v-1^r in plaats van 1^v-2^r voor zich.¹⁶ Het onderste deel (ca. 42 mm), de linker- en rechterkant (ca. 20 mm) van het dubbelblad, werd dus naar binnen opgevouwen. Anders dan bij Valenza 1 werden vervolgens alleen de zijkanten met een dun touwtje vastgenaaid. Als gevolg hiervan is het mogelijk om het onderste deel van het perkament op te tillen en de onderliggende tekst – gemiddeld de laatste vijf regels van de kolommen op de bladzijden 2^v en 1^r – te lezen.

Ook het feit dat het dubbelblad een opschrift toont, bevestigt de hypothese dat het de oorspronkelijke omslag was. In de bovenmarge van fol. 2^r staat: *PRIMI · TESTES · producti ex parte / comitatis valentie*. Op het bovenste deel van de tweede kolom is een papiertje van ca. 105 bij 75 mm met zegellak geplakt,¹⁷ waarop de inhoud van de uitspraak die in de bundel volgt, vermeld wordt:

pag 3. [omcirkeld]
 Non sottoposto al bollo
 1551· 21· marzo –

 Sentenza data da massi
 milano penbono Vicario
 Generale dello stato di milano
 nella Causa tra la Città,
 e li fratelli Guaschi, per
 una pezza di Ghiaja sita
 in due porzioni parte al di,
 là, e parte al di quà del
 po – regione al Bochione¹⁸

De datering van deze uitspraak is van bijzonder belang. 1551 vormt namelijk de *terminus post quem* voor het maken van de oorspronkelijke bundel: pas na dit

15 Op de huidige omslag wordt de inhoud van het document vermeld: *Valenza Città & R. patrimonio* ('Stad Valenza & koninklijk erfgoed').

16 Het feit dat de tekst zonder onderbreking tussen fol. 1^v en fol. 2^r doorloopt, duidt aan dat het dubbelblad uit het midden van een katern komt.

17 De zegellak is op een gedeelte aangebracht dat de verzen 7-11 (vs. 57-61 van kap. LXVI) van de kolom bevat. Daaronder, ter hoogte van de verzen 46-50 (vs. 96-100 van kap. LXVI), zat misschien een ander papier geplakt, want er is nog een zegellakspoor zichtbaar.

18 'Pag. 3. Zegelbelasting niet opgelegd. 21 maart 1551. Uitspraak gedaan door Massimiliano Penbono, vicaris-generaal van de staat van Milaan, in de rechtszaak tussen de stad en de gebroeders Guaschi om een stuk terrein aan beide kanten van de Po – bij Bochione' (vandaag Boscone, de streek aan de oever van de Po rond de gemeente Suardi, circa 10 km hemelsbreed ten noordoosten van Valenza).

jaar kon het perkament zijn nieuwe functie vervullen. Bijgevolg lijkt het waarschijnlijk dat ook Valenza 1 rond dezelfde periode tot omslag van de Statuten gemaakt werd. Het is onwaarschijnlijk dat het ene fragment aan het einde van de veertiende eeuw en het andere pas 155 jaar later gebruikt werd. De perkamenten bladen – of misschien de complete codex – moeten op een vergelijkbaar moment in de handen van de boekbinder beland zijn. Deze conclusie wordt ondersteund door de aanwezigheid van andere fragmenten in de stadsbibliotheek van Valenza die als omslagen of verstevigingsmateriaal dienen. Het gaat vooral om Latijnse fragmenten die bij archivalia hergebruikt worden en die eveneens meestal uit het midden van de zestiende eeuw dateren, een periode waarin de verkoop van oude boeken aan boekbinders drastisch steeg.¹⁹ Het is dus waarschijnlijk dat de fragmenten Valenza rond deze tijd hadden bereikt, hoewel sluitend bewijsmateriaal ontbreekt.

6 Reconstructie van het oorspronkelijke handschrift

De uiterlijke kenmerken van Valenza 1 en 2 zijn representatief voor het handschrift waarvan ze ooit deel uitmaakten. Het perkament is van goede kwaliteit, hoewel meerdere scheurtjes gerepareerd moesten worden voordat de bladen konden worden beschreven. De bladen zijn ca. 320 bij 235 mm groot (schriftspiegel ca. 235 bij 180 mm, aflijning door middel van een dunne inktlijn) met een *mise-en-page* in drie kolommen van elk meestal 50 regels. De tekst is met zwarte inkt in een goed leesbare *littera gothica textualis libraria* geschreven, duidelijk door een en dezelfde ervaren hand die ook de rubricatie verzorgde. De kapittelopschriften en -nummering (in Romeinse cijfers) zijn met rood aangebracht. De kapittelinitialen zijn afwisselend rood en blauw, en meestal drie regels hoog. De kapittelinitialen zijn met eenvoudig penwerk versierd: ook daar wordt de kleur afgewisseld, zodat de kleur van de initialen steeds contrasteert met die van het penwerk (rood penwerk bij een blauwe initiaal en vice versa). De kolomletters zijn niet met rood geaccentueerd. De paragraaftekens, die het begin van een nieuw onderwerp in de tekst aanduiden en dus met het moderne begin van een nieuwe alinea samenvallen, zijn afwisselend rood en blauw.

De tekst kent een uitgebreid systeem van afkortingen. De kopiïst maakt gebruik van nasaalstreepjes, apostrofen, superscripte letters en verschillende andere tekens (zoals de Tiroonse noot 7 of het superscripte 9-teken). Zie voor meer informatie de verantwoording van de editie hieronder.

Eigennamen worden altijd met een kleine beginletter geschreven (*augustijn*, *magdalene*, enz.), terwijl aan het begin van toponiemen soms een kapitaal voorkomt (*Egypten*, *Etyopen*, enz.). Na de letters *b*, *d*, *o*, *p* en *v* wordt vaak de ronde *r* gebruikt. Aan het wordeinde wordt de korte ‘eind-*s*’ nog niet op consequente wijze aangewend want ook de ‘lange-*s*’ komt nog frequent voor als slotletter. Deze letter toont soms ‘het rugzakje’, een knobbel tegen de schacht.²⁰ In de kapitaal kolom worden enkel hoofdletters gebruikt. De verticale schacht van de *B*, de

¹⁹ Vergelijk Biemans 2004: 4-6.

²⁰ Vergelijk Gumbert 1987: 173-174.

D en de *L* eindigt aan de onderkant met een scherp puntje dat naar links uitsteekt. De *N* is door twee verticale lijnen gevormd die door een horizontaal streepje in het midden verbonden zijn: de eerste verticale lijn lijkt op het Arabische cijfer 2, terwijl de tweede zoals een moderne hoofdletter *J* geschreven is en onder de regel doorzakt. Er zijn diverse rondboogverbindingen (bijvoorbeeld *be*, *bo*, *dd*, *de*, *do*, *od*, *oe*, *pe*, *po*) hoewel die niet consequent gebruikt worden. Ook andere ligaturen, zoals *ch*, *co*, *cr*, *ri*, *st*, *ti*, *ts*, *tt*, komen vaak voor. Bij de combinatie *ll* en soms bij de opeenvolging *lb* is de bovenkant van de stokken met een dun horizontaal streepje verbonden. De *a* verschijnt meestal als ‘dubbele-*a*’; tussen het bovenste en het onderste deel van de letter blijft soms nog een kleine ruimte open (‘open kopjes-*a*’). De kop van de *e* wordt met een haarlijntje naar links gesloten. Behalve een gewone *e* schreef de kopiist nog vaak een ‘tong-*e*’, die zijn naam aan de kleine élan dankt die vanuit zijn kopje naar rechts uitsteekt. Sporadisch wordt de *u* aan het begin van een woord als consonant gebruikt. De stok van de *d* loopt schuin omhoog naar links. De *z* wordt als 3 geschreven en toont een staartje dat onder de schriftregel naar links doorloopt; de 3 wordt veelvuldig ook voor de *et*-abbreviatuur gebruikt. Vaak krijgen ook de tweede poot van de letters *b* en *n* en de derde poot van de *m* een dunne staart die naar links onder de regel wordt gestoken. Evenzo buigen de staarten van de verlengde- of lange-*i* (*j*) en de *y* naar links. Bij de *g* is de onderste lus gesloten en de dakstreep loopt naar rechts uit. De stok van de letters *b*, *h*, *k* en *l* is aan het bovineinde v-vormig gespleten. Voor het leesgemak krijgt de *i* soms, vooral in verbinding met de letters *m* en *n*, een dun, schuin streepje dat op een accent aigu lijkt. Met een gelijkaardig streepje worden bij de combinatie van een korte-*i* met een lange-*i* (*ij*) beide letters gemarkeerd.

Als interpunctieteken komt enkele malen de *punctus elevatus* (·) voor, die de kopiist als rustteken na een enjambement gebruikt om de lezer voor het einde van de syntactische eenheid te waarschuwen. Eénmaal komt ook de punt als leesteken voor, geplaatst aan het einde van een versregel met de bedoeling dat de (voor)lezer direct doorleest naar de volgende regel: het is een teken dat niet scheidt maar juist verbindt, een ‘doorleesteken’.²¹ Het gaat om vers 51 van kapittel 66:

- 51 Ende om dat vlescelike minne.
 Dicken verblint smenscen sinne
 So gesciede selke scende
 Dat dat kind de moeder bekende
 55 Ende datsi met kinde waert.

De punten rond getallen in Romeinse cijfers (bijvoorbeeld: . lxxvii .) zijn typografische onderscheidingstekens om de lezer erop te attenderen dat deze letters geen woord vormen maar een getal.

Sommige van de bovengenoemde schriftkenmerken suggereren een datering van de fragmenten aan het begin van de veertiende eeuw, zoals bijna alle overgeleverde tekstgetuigen van de *Spiegel historiael*.²² De ‘lange-*s*’ (die soms ‘het rugzakje’ vertoont) in finale positie, de kapitaalvorm van de *B* en de *N*, de ‘open kopjes-*a*’, de ‘tong-*e*’ en de *u*-vorm als consonant aan het begin van een woord zijn

²¹ Vergelijk Biemans 1997: 165-168.

²² Vergelijk Biemans 1997: 188.

namelijk allemaal ‘oude’ kenmerken.²³ Hun aanwezigheid, hoewel niet constant en soms slechts sporadisch, maken een datering in het eerste kwart van de veertiende eeuw bijzonder aannemelijk.

Naast de schriftkenmerken kunnen ook kunsthistorische en orthografische aspecten aanwijzingen omtrent de vervaardigingsperiode van het handschrift leveren. Het eenvoudige penwerk bijvoorbeeld is een verdere indicatie voor een vroege datering,²⁴ net als enige orthografische eigenaardigheden, met name de lange vocalen in gesloten syllabe die als enkele tekens voorkomen (*dar* i.p.v. *daer* of *vor* i.p.v. *voer*, enz.)²⁵ en de *u* of *v* na een anlautende dentaal of sibilant waar in het hedendaags Nederlands *w* zou worden geschreven (*duangene*, *suarte*, enz.).

Op basis van de dialectkenmerken van Valenza 1 en Valenza 2 kunnen we proberen het gebied te bepalen waar het oorspronkelijke handschrift werd vervaardigd, i.e. de streek van waaruit de kopiïst afkomstig was. De fragmenten bevatten verschillende algemeen Vlaamse vormen die frequent voorkomen, zoals de werkwoorden *quam*,²⁶ *ebben* voor *hebben* (procope van *b*), *brochte* en *bem* voor *ben*, het suffix *-heden*, het voornaamwoord *soe* voor *zij*, de bijvoeglijke naamwoorden *vul*, *heleghe*, *clene* en het voorzetsel *up*. Er zijn verder vormen die in westelijke richting wijzen, zoals de *-ei*-spelling voor *-ee-* (bijvoorbeeld *heift* voor *heeft*) en *-e-* (*vreide* voor *vrede*), *tgone* (voor *diegene*), de naamwoorden *busscen* voor *bosscen* en *wulf* voor *wolf*. Deze eigenaardigheden weerspiegelen de taal die Maerlant oorspronkelijk hoogstwaarschijnlijk gebruikte om zijn *Spiegel historiael* te schrijven: een westelijk gekleurd Vlaams.²⁷ Toch valt op dat in de fragmenten af en toe ook vormen voorkomen die van deze grondtaal afwijken en die meer naar het oosten wijzen: bijvoorbeeld *ridder* in plaats van het Westvlaamse *rudder*;²⁸ de spelling *-au(w)* voor *-ou(w)*, zoals in het zelfstandig naamwoord *berauwe*, dat als (Zuid)-Oostvlaams te interpreteren is;²⁹ *selc* voor *sulc*, een verschijnsel dat voornamelijk in Oost-Vlaanderen en in Brabant voorkomt; het suffix *-heide* voor *-hede* (*wijsheiden*, *quatheide*) en *heme* voor *hem*, allebei voornamelijk Brabants.

De algemene en de westelijke Vlaamse vormen zijn mogelijk uit Maerlants taal afkomstig (of uit eerdere kopiïsten). De meer oostelijke vormen zouden diens gevolg door de afkomst van de kopiïst uit deze gebieden verklaard kunnen worden. Een aanwijzing die deze stelling ondersteunt, zijn de bedorven rijmen *vreden* / *wijsheiden* en *mede* / *quatheide*. De afkomst van de kopiïst van onze fragmenten uit (Zuid-)Oost-Vlaanderen of West-Brabant zou kunnen verklaren, waarom beide vormen aanwezig zijn. Daarbij valt wel op dat de afschrijver sommige vormen handhaafde en andere dan weer wijzigde. Misschien moeten wij hier rekening houden met de lagen van de handschriftelijke traditie. In ieder

23 Hier worden dezelfde criteria gebruikt die Jos Biemans (1997: 189-195) als een indicatie voor ‘oud’ beschouwt.

24 Zie Biemans 1997: 201.

25 Vergelijk Van Loey 1980: 6, § 49, OPM. 1.

26 Voor de dialectale kenmerken werden de volgende studies geraadpleegd: Berteloot 1984; Mooij-aart 1992; Van Loey 1980 en Van den Berg & Berteloot 1991.

27 Vergelijk Van den Berg & Berteloot 1991: 263. Zie ook Biemans 1997: 219.

28 Zie Berteloot 1984: plaat 48.

29 Zie over de *au*-spelling ook Biemans 1997: 216.

geval was de de kopiïst geen Hollander, aangezien typisch Hollandse vormen geheel ontbreken.

Om de inhoud en de algemene omvang van het oorspronkelijke handschrift te kunnen reconstrueren, is één observatie doorslaggevend. Valenza 1 bevat namelijk kapitels uit het eerste boek van de Eerste Partij, terwijl Valenza 2 kapitels uit het zevende boek van dezelfde partij bevat. Als we bedenken dat de Eerste Partij van de *Spiegel historiael* uit acht boeken bestaat, betekent dit dat het enkel- en het dubbelblad zich in de oorspronkelijke codex ver van elkaar bevonden en dat daartussen vele andere folia moeten hebben gezeten. Dankzij een globale berekening op basis van de combinatie van de beschikbare gegevens en de standaardeditie van De Vries & Verwijs is het mogelijk het vermoedelijke aantal van deze bladen te bepalen. Valenza 1 sluit af met de eerste 12 verzen van kapittel 31 van boek 1. Valenza 2 begint met kapittel 65 van boek 7. Het gat tussen de twee fragmenten bestaat dus uit de 64 overblijvende versregels van kapittel 31 en de laatste 22 kapitels van boek 1 plus de boeken 2 tot en met 6 en de eerste 64 kapitels van boek 7. Bovendien moet dan ook minimaal een versregel voor de kapittelopschriften geteld worden, die in de editie niet genummerd zijn. In totaal zijn er 22.130 versregels.³⁰ Gelet op de mise-en-page van het handschrift (drie tekstkolommen van elk meestal 50 regels) zouden deze verzen minimaal 36,8833 dubbelbladen hebben beslagen. Afgerond 37 dubbelbladen dus, of 74 folia bij benadering. Als men de ontbrekende delen van de Eerste Partij toevoegt, inclusief proloog en inhoudsopgave, komt men uit op een totale omvang van om en nabij 110 folia.

De eerste conclusie die wij hieruit kunnen trekken, is dat het oorspronkelijke handschrift zeer waarschijnlijk (ten minste) de complete Eerste Partij bevatte. De overgeleverde fragmenten vertonen volledige kapitels die elkaar in de juiste volgorde opvolgen en door een opschrift en een Romeins cijfer voorafgegaan worden. Niets doet vermoeden dat een dergelijke structurering voor excerpten aangewend zou worden. Bovendien is er geen inhoudelijke samenhang tussen de kapitels van Valenza 1 (geografische beschrijvingen) en Valenza 2 (verhalen over de wonderen die aan Maria worden toegeschreven), een aspect dat aan een bloemlezing rond een bepaalde thematiek zou doen denken. Om diezelfde reden is het erg aannemelijk dat het oorspronkelijke handschrift geen verzamelcodex was die uit excerpten bestond. In dit verband is het opmerkelijk dat in de handschriften die naast Maerlants kroniek ook andere werken – of delen daarvan – bevatten, kapittelopschriften wel voorkomen, terwijl kapittelnummers normaal gesproken niet aanwezig zijn.³¹ Het is echter onmogelijk de compositie vast te stellen van dit *Spiegel historiael*-handschrift waarvan de fragmenten ooit deel uitmaakten. Samen met de Eerste Partij zou deze codex ook andere partijën hebben kunnen bevatten, zoals DEN HAAG, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, KA XX, die de Eerste, de Derde en een deel van de Vierde Partij bevat, ofwel precies het gedeelte van het *Speculum historiale* dat Maerlant vertaalde. Maar voor hetzelfde geld zouden de bladzijden van het handschrift alleen de Eerste Partij hebben kunnen bevatten, zoals in LEI-

30 64 overblijvende versregels kap. 31 + 1344 verzen van de laatste 22 kap. boek 1 + 22 opschriften + 2908 verzen boek 2 + 50 opschr. + 3006 verzen boek 3 + 56 opschr. + 3064 verzen boek 4 + 62 opschr. + 4057 verzen boek 5 + 76 opschr. + 3182 verzen boek 6 + 56 opschr. + 4118 verzen van de eerste 64 kap. boek 7 + 65 opschr. Totaal: 22.130 verzen.

31 Vergelijk Biemans 1997: 74.

DEN, BIBLIOTHEEK DER RIJKSUNIVERSITEIT, BPL 1291.³² De mise-en-page met drie tekstkolommen³³ suggereert in ieder geval dat het oorspronkelijke handschrift geen dun boekje was: zoals hierboven gereconstrueerd, kon het makkelijk meer dan honderd folia hebben geteld.

Samenvattend is de balans van onze analyse – waarin rekening is gehouden met zowel paleografische, orthografische, kunsthistorische als taalkundige aspecten – dat de fragmenten Valenza 1 en 2 deel uitmaakten van een handschrift dat in het eerste kwart van de veertiende eeuw vervaardigd was, waarschijnlijk in (Zuid-) Oost-Vlaanderen of West-Brabant, en dat de complete Eerste Partij van de *Spiegel historiael* bevatte. Andere fragmenten van hetzelfde handschrift zijn tot nu toe niet bekend, zodat het aantal handschriften met een of meer partijtjes van Maerlants wereldkroniek stijgt van ten minste 48 naar 49.³⁴

7 Middelnederlandse fragmenten in Italië

Hoe deze fragmenten precies in Valenza zijn beland, valt niet meer te achterhalen. De beschikbare aanwijzingen zijn daarvoor eenvoudigweg te schaars. Wel kunnen we de contacten verkennen die hebben bestaan tussen de vervaardigingsplaats van het handschrift en de huidige bewaarplaats. Middelnederlandse fragmenten duiken immers vaker op in archieven van plaatsen en regio's die in vroeger tijden handelsbetrekkingen onderhielden met de Nederlanden.³⁵ Zo zijn Valenza 1 en 2 niet de enige fragmenten van Nederlandse handschriften die tegenwoordig in Piëmont bewaard worden. In het Staatsarchief van Vercelli (Archivio di Stato, Prefettura, Giudiziario, Fondo Antico, mazzo 41, fasc. 2) bevindt zich namelijk een perkament dubbelblad dat als omslag van een document uit het jaar 1632 dient. Het perkament wordt op paleografische gronden in het midden van de veertiende eeuw gedateerd. Het bevat de laatste 20 regels van het riddersverhaal *Karel ende Elegast* en 343 regels van *Dat boec van den houte*, een verhaal over de oorsprong van het kruis waaraan Jezus is gestorven.³⁶

De bestaande vakliteratuur laat dan ook zien dat er in de middeleeuwen een intensieve (handels)relatie bestond tussen de Zuidelijke Nederlanden, waar met name de textielnijverheid tot grote bloei was gekomen, en steden in Noord-Italië

³² De Eerste Partij is verder alleen nog compleet in BRUSSEL, KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, II 1171 te vinden.

³³ Vergelijk Biemans 1997: 143-144.

³⁴ Vergelijk Biemans 1997: 234 (tabel 4), 237 en 298. Codicologisch zijn er overeenkomsten, ook wat de decoratie betreft, met hs. 13, maar het schrift is van een andere hand (Biemans 1997: 365-366 en Pl. 13-1).

³⁵ Vergelijk bijvoorbeeld het Boendalefragment te Norwich (NORWICH, N.R.R.O., Act 5 bk. 5 1533-8). Het fragment bevat 202 verzen van Boek III en 177 verzen van Boek IV van de *Brabantsche Yeesten*.

³⁶ Voor een beschrijving en diplomatische editie van dit fragment zie Langeslag 2015. Over de manier waarop het in Italië terecht kan zijn gekomen, zegt Langeslag (2015: 5): 'The fact that the parchment was taken from the centre of a quire suggests that at least this gathering, and likely the containing manuscript, reached Italy intact sometime before 1632, perhaps in the possession of a Dutch merchant or pilgrim. It would then have been separated from Dutch speakers and accordingly lost its value beyond such functions as that which it served when discovered'.

waar de geldhandel floreerde. In Vlaanderen en Brabant bevonden zich onder anderen Noord-Italiaanse woekeraars, die zich vanaf het midden van de dertiende eeuw in verschillende Europese landen hadden gevestigd en die uitsluitend uit Piëmont afkomstig waren. Dat maakt deze specifieke relatie interessant genoeg om iets dieper op in te gaan.³⁷ De specialisten in kredietverlening stonden bekend als de ‘Lombarden’. Anders dan deze naam doet vermoeden, kwamen ze niet alleen uit het huidige Lombardije, maar ook uit Piëmont en Emilia; in een eerste fase werden zelfs alle Italiaanse kooplieden/geldwisselaars die aan de jaarmarkten van Champagne³⁸ deelnamen, ‘Lombarden’ genoemd. Doorslaggevend om van het ‘beroep’ van Lombard te kunnen spreken in de middeleeuwen, was de plaats van handeling van de leningsactiviteit: pas nadat een locatie (bank – aan de oorsprong van het huidige woord – of tafel) in een plaats (stad, dorp, enz.) vastgesteld was en het bestaan daarvan geaccepteerd en bekrachtigd, veranderde de onregelmatige kredietverlening in een permanente en gespecialiseerde activiteit. Dit gebeurde tussen 1220 en 1240, toen de kredietverleners hun ambulante bestaan staakten en zich, aanvankelijk in de streken rondom de jaarmarkten van Champagne, permanent installeerden. Vanaf dat moment was de verspreiding van de Lombarden onstuitbaar en openden ze hun tafels langs alle belangrijkste commerciële routes van Europa. In het begin van de veertiende eeuw waren er tafels van lening in Bourgondië, Lotharingen, Rijnland, Vlaanderen, Brabant, Spanje, Engeland en ook in Polen en Hongarije. De reden voor het succes van de Lombarden had te maken met verschillende factoren. Allereerst waren ze geen gewone woekeraars, maar oefenden ze hun beroep binnen een erkende structuur uit. Ze betaalden voor hun vergunning en verleenden krediet aan alle sociale klassen, van boer tot hertog. Bovendien verhuisden ze vaak en als de zaken minder goed gingen, vertrokken ze naar andere streken. Dat was mogelijk omdat de tafels, tenminste tot aan het begin van de veertiende eeuw, kleine onafhankelijke familiebedrijven waren. De kring was klein en bestond in de regel uit twee broers of uit een vader met één of twee zonen.

Al vanaf het begin ondervonden de activiteiten van de Lombarden grote weerstand. Rond het jaar 1251 publiceerde paus Innocentius IV zijn geleerde commentaar op het kerkelijke recht, getiteld *Apparatus in quinque libros Decretalium*, waarin het woekeren of opleggen van hoge rentes streng veroordeeld werd. De koning van Frankrijk, Louis IX, verdreef vervolgens de kredietverleners en verklaarde tussen 1254 en 1269 hun bezittingen meerdere keren verbeurd. In het jaar 1261 schreef hertog Hendrik III in zijn testament dat men alle Joden en Cahorsins³⁹ uit Brabant moest verdrijven als zij hun handel met woeker uitoefen-

37 Uiteraard was het geldlenen bij lange na niet de enige activiteit waarvoor Italianen in de Nederlanden actief waren. Hier wordt maar één van de vele relaties onderzocht. Voor andere Italiaans-Nederlandse betrekkingen zie De Bruijn-van der Helm e.a. 2001: 51-58.

38 De belangrijkste jaarmarkten in Europa die vanaf het laatste kwart van de twaalfde eeuw en gedurende de hele dertiende eeuw in Lagny-Sur-Marne, Bar-Sur-Aube, Provins en Troyes werden gehouden.

39 Cahorsins (of Cawarsini) is een synoniem van Lombarden in de betekenis van mensen die geld uitleenden. Het woord is afgeleid van Cahors in Zuid-Frankrijk, die in de middeleeuwen als stad van woekeraars bekend was. De namenkwestie is nog niet afdoende verklaard, maar het lijkt erop dat de term ‘Lombarden’ in Frankrijk en Bourgondië prevaleerde, ‘Cahorsins’ elders.

den.⁴⁰ Daarnaast werden tientallen andere bepalingen tegen de Lombarden afgekondigd, die echter nooit helemaal effectief werden. In Brabant, bijvoorbeeld, verdwenen de Lombarden niet en camoufleerden ze hun winstgevende verrichtingen als ordelijke wijn- en tarwehandel. De verwijdering van de specialisten in kredietverlening nam dus het woekeren en de behoefte aan contant geld niet weg.

De echte crisis van de Lombarden begon later, in de loop van de vijftiende eeuw, toen de eerste banken van lening, ‘lommerds’ of ‘Bergen van Barmhartigheid’ genoemd, ontstonden. Deze instellingen gaven leningen tegen lage rente en kregen daarvoor als onderpand voorwerpen van waarde. De Bergen van Barmhartigheid namen in toenemende mate het gewone volk, dat kleine bedragen leende, als klandizie van de Lombarden over. Ook de hogere klassen richtten zich nu liever tot internationale bankmaatschappijen.

Vanaf het begin van de vijftiende eeuw verloren de Lombarden zodoende macht (en invloed) en verdwenen zij langzaam van het toneel. Er was echter één gebied waar de geldschieters nog tot in de eerste jaren van de zeventiende eeuw actief bleven: in de Nederlanden, vooral in Vlaanderen.⁴¹ Het langere verblijf van de Lombarden in die gewesten had waarschijnlijk met specifieke socio-economische factoren in de middeleeuwse Lage Landen te maken. In de vijftiende eeuw riepen de Lombarden zich in Vlaanderen uit tot ‘Piëmontezen’ en richtten ze officieel de ‘Piëmontese natie’ op. Het is interessant dat zij zichzelf als een coherente bevolkingsgroep zagen, terwijl Piëmont in die periode in verschillende politieke constellaties zoals Savoye, Monferrato, Orléans en Visconti opgedeeld was.⁴²

De wijdverspreide aanwezigheid van Piëmontese geldleners in de Nederlanden vanaf de jaren zestig van de dertiende eeuw tot uiteindelijk het jaar 1618, toen de aartshertogen Albrecht en Isabella toestemming verleenden om Bergen van Barmhartigheid op te richten, is dus onbetwistbaar. Dit verklaart uiteraard niet waarom of hoe de Middelnederlandse fragmenten of het complete handschrift met in elk geval de Eerste Partij van de *Spiegel historiael* in Valenza terecht zijn gekomen. Toch is het niet ondenkbaar dat de contacten van de Piëmontezen met hun land van herkomst het verkeer van goederen vergemakkelijkt of bevorderd hebben. Heeft één van hen, die wellicht de taal van Vlaanderen of Brabant machtig was geworden, het handschrift uiteindelijk mee genomen naar zijn geboorteland? Of ruilde een Zuidnederlander misschien zijn geboortestreek in voor een functie of familierelatie in Italië en nam hij of zij het handschrift mee? Na enige tijd heeft het boek daar in ieder geval zijn functie verloren en kon het perkament alleen nog maar voor boekbinden gebruikt worden.

8 Verantwoording van de editie

De tekst van de Valenza-fragmenten wordt hieronder diplomatisch weergegeven. Boven en onder een kaptitelschrift is in de editie een witregel toegevoegd: in het handschrift loopt de tekst gewoon door. Het teken ¶ in de linker marge staat voor

⁴⁰ Vergelijk Boland 1942: 94.

⁴¹ De Bruijn-van der Helm e.a. (2001: 75) noemen als voorbeeld van zo'n Piëmontese handelaar Lowys Porquin, ‘die vanaf 1531 als lombard – als geldschietster – in de Nederlanden woonde’.

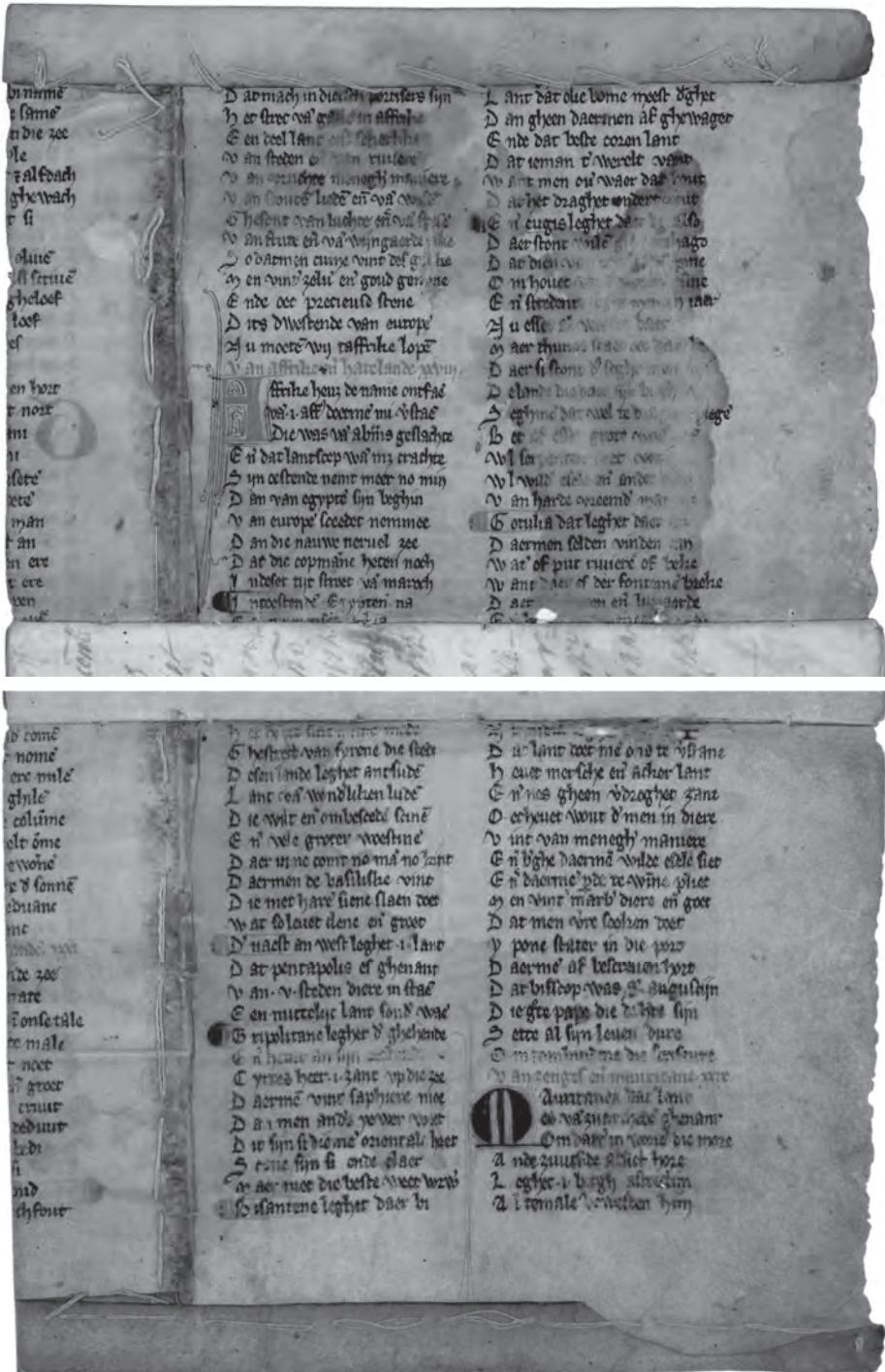
⁴² Vergelijk Bordone & Spinelli 2005: 21.

een paragraafteken in het handschrift. De abbreviaturen zijn opgelost en gecursiveerd: de nasaalstreep boven een vocaal staat voor een *n* of een *m* (geborē = geboren; hē = hem; kīt = kint, enz.); de nasaalstreep boven *en* staat voor *ende*. De kopiist laat veel variatie in de afkortingstekens zien. De apostrof kan voor *er*, *ar*, *re*, *ra* en *aer* staan (*d*^ʳ = *der*; *w*^ʳ*d* = *ward*; *sp*^ʳ*ken* = *spreken*; *sp*^ʳ*c* = *sprac*; *m*^ʳ = *maer*). Superscripte letters zijn als volgt opgelost: *q*^u*m* = *quam*; *v*^a*ghede* = *vragede*; *ab*^a*ms* = *abrams*; *v*^o*we* = *vrowe* enz. De *p* met een krul vóór de staart van de letter staat voor *pro* (*ophete* = *prophete*); de *p* met een dwarsstreep door de staart van de letter staat voor *per* (*pde* = *perde*). Het teken 7 staat voor *ende*; het teken 9 staat voor *us* (*d*⁹ = *dus*); 3 staat voor *et* (*m*3 = *met*). Curieus – of een vergissing? – is de abbreviatuur aff⁹ voor *affaer*, waar men een apostrof zou verwachten. De volgende allografen zijn genormaliseerd: de ronde-*r* (ʳ) is als rechte-*r* weergegeven; de lange-*s* is als krakeling-*s* weergegeven. De letters *u* en *v*, die in het handschrift zonder onderscheid gebruikt worden (*u* kan ook voor een consonant staan, bijvoorbeeld *beuet*, net zoals *v* voor een vocaal kan staan, bijvoorbeeld *vter*), zijn in de transcriptie als *u* weergegeven als het om een vocaal gaat en als *v* als het om een consonant gaat. De *u* na een anlautende dentaal of sibilant wordt als *w* geschreven. De schrijfwijze *wl* in het handschrift wordt in de editie bijgevolg *vul* (*vol*). De lange-*i* in de verbinding *ij*, bijvoorbeeld in *sijn*, waar de lange-*i* eigenlijk het lengteteken bij de korte-*i* is, wordt behouden. De spelling van *y* en *Y* is eveneens overgenomen. Bijzonder is de schrijfwijze *Yerlant* in I, bk. 1, kap. xxx, vers 39 en van *Ysideus* in vers 51 daarna. Opmerkelijk is eveneens de spelling van de halfvocaal in *yongelinghe* in I, bk. 7, kap. lxxv, vers 26, één regel lager gevolgd door de schrijfwijze *ioncfrowen* en *ionghelinc* in vers 32. Vergelijkbaar is de *y* aan het begin van het woord *yeghewordichede* in I, bk. 7, kap. lxxvi, vers 190. De delen van de tekst die zich onder de vouw van het blad bevinden, staan tussen rechte haken. Als de tekst op het perkament onleesbaar is (inkt verdwenen, tekst onder een vouw, gat, zegellak) wordt de editie van De Vries & Verwijs gebruikt en de tekst daarvan vetgedrukt. Dit heeft in enkele gevallen geleid tot een mogelijk verschil in dialect omdat de taalkleur van hs. KA XX – uitgangspunt voor de editie – hier en daar anders is dan dat van de hier uitgegeven fragmenten. Zie bijvoorbeeld het persoonlijk voornaamwoord *zij* waarmee steeds Maria wordt aangeduid in I, bk. 6, kap. lxxvi, de verzen 164-165 en 176:

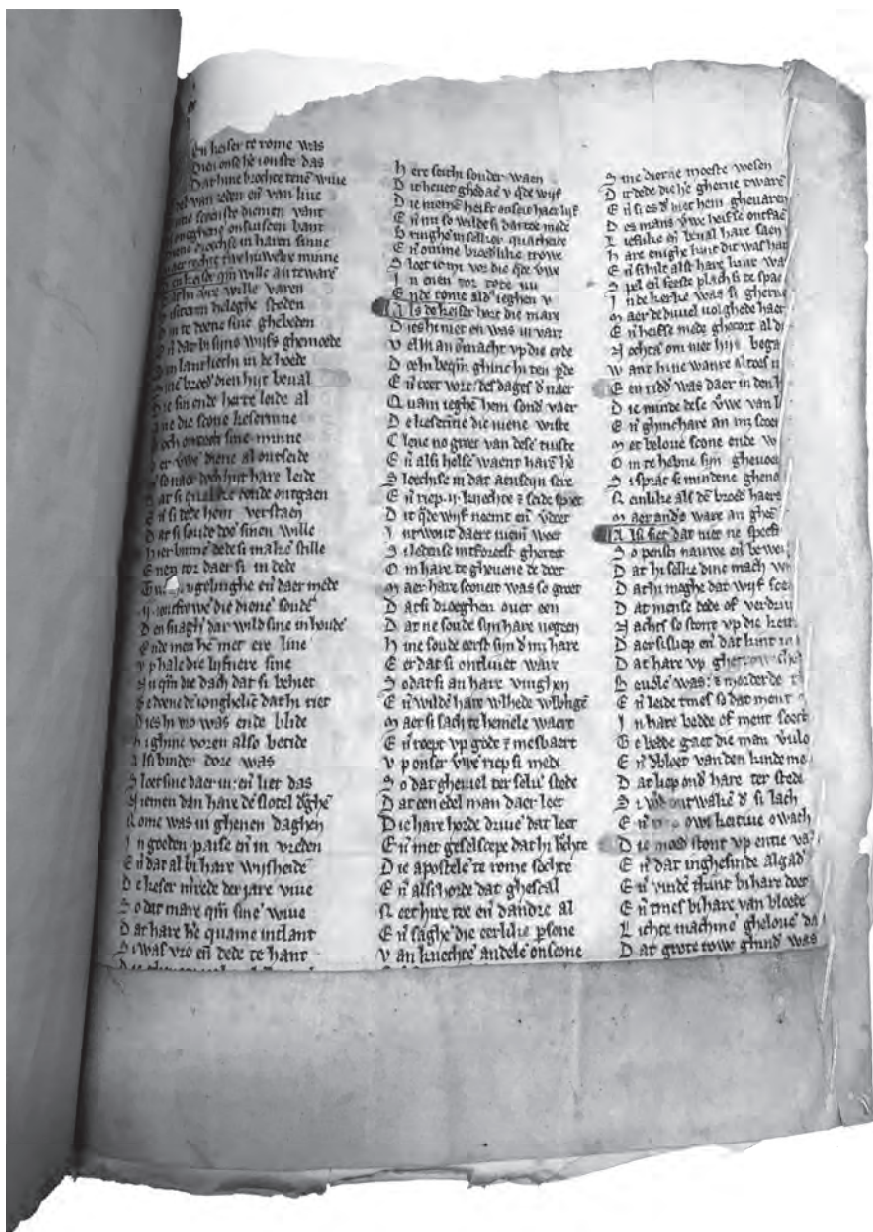
[Want si h]evet al beraden
[Soe es van] den sondeghen die sake

[Dat si se] moeste bevrien

Dezelfde editie wordt ook gevolgd voor de nummering van de verzen. Beteke-nisvolle varianten met betrekking tot de standaardeditie van De Vries & Verwijs (1863) en algemene aantekeningen zijn in de opmerkingen vermeld.

Afb. 1 Valenza 1, folio 1, recto (Valenza, Archivio Storico, Fondo Dabene, Statuti della parrocchia e del capitolo del Duomo di Santa Maria Maggiore)

Afb. 2 Valenza 2, folio 1, recto (Valenza, Archivio Storico, Atti di causa della città di Valenza contro il Regio patrimonio per possesso isole, mazzo 31, 3 volume, anno 1551-1741)

9 Diplomatische editie

VALENZA I

35 [Heet parereus in latijn] Fol. 1rb, bovenste helft
 36 Dat mach in dietsch portisers sijn
 37 Het strec *van galle* in affrike
 38 Een deel lanc eist sekerlike
 39 Van steden *ende van rivieren*
 40 Van vruchte menegher maniere
 41 Van stouten lieden *ende van wisen*
 42 Ghesont van lucht *ende van spisen*
 43 Van frute *ende van wijngaerde rike*
 44 So datmen cume vint des gelike
 45 Men vinter *zelter ende goud gemene*
 46 Ende oec precieuse stene
 47 Dits dwestende van europen
 48 Nu moeten wij taffrike lopen

Van affrike *ende harelände* . xxviii . 1, bk. 1, kap. 28

1 Affrike hevet de name ontfaen
 2 Van . i . *affaer* doetmen mi *verstaen*
 3 Die was *van abrams* geslachte
 4 Ende dat lantscep *wan met crachte*
 5 Sijn oestende nemt meer no min
 6 Dan van *egypten* sijn beghin
 7 Van europen *scedet nemmee*
 8 Dan die nauwe navel zee
 9 Dat die *copmanne* heten noch
 10 In deser tijt *stroec van maroch*
 11 ¶ Intoestenden *Egypten* na
 12 Es *cyrenenses lybia*
 13 Het hevet sine name mede Fol. 1rb, onderste helft
 14 Ghestrect van *syrene* die stede
 15 Desen lande *legget antsuden*
 16 Lant *van wonderliken luden*
 17 Die wilt *ende ombesceden scinen*
 18 Ende vele groter *woestinen*
 19 Daer inne comt no *man* no kint
 20 Daermen de *basiliske* vint
 21 Die met *haren* siene slaen doet
 22 Wat so levet *clene ende groet*
 23 ¶ *Daernaest* an west *legget . i . lant*
 24 Dat *pentapolis* es ghenant
 25 Van . v . steden *diere in staen*
 26 Een nuttelijc lant *sonder waen*
 27 ¶ *Tripolitane* *legget daer* ghehende
 28 Ende hevet an sijn oestende
 29 *Cyrces* heet . i . zant up die zee

30 Daermen vint saphiere mee
 31 Dan men *anders* yewer weet
 32 Dit sijn si diemen orientale heet
 33 Scone sijn si ende claer
 34 Maer niet die beste weet *vorwaer*
 35 ¶ Bisantene leghet daer bi
 36 [Dat seghmen *over* wat dat si]
 37 Lant dat olie bome meest *draghet*
 38 Dan gheen daermen af ghewaget
 39 Ende dat beste coren lant
 40 Dat ieman *ter* werelt vant
 41 Want men *over* waer dat hout
 42 Dat het *draghet* ondert vout
 43 ¶ Ende eugis leghet daer bi also
 44 Daer stont wilen *grote* carthago
 45 Dat dien van rome dede pine
 46 Om horet van *der werelt te* sine
 47 Ende stredenre ieghen menech iaer
 48 Nu esset al woeste daer
 49 Maer thunes staet oec daer bi
 50 Daer si stont *dus* seght men mi
 51 De lande die daer sijn bi ghelegen
 52 Seghmen dat wel te dragene plegen
 53 Bet af esser grote wostinen
 54 Vul serpentes met veninen
 55 Vul wilder esele *ende* ander diere
 56 Van harde vreemder maniere
 57 ¶ Gotulia dat leghet daer an
 58 Daermen selden vinden can
 59 Water of put riviere of beke
 60 Want daer es der fonteinen breke
 61 Daer sijn leuwen *ende* lupaerde
 62 Ende beesten van menegen aerde
 63 Numidia leget daer **ane**
 64 Dat lant doet *men* ons te *verstane*
 65 Hevet mersche *ende* acker lant
 66 Ende nes gheen *verdroghet* zant
 67 Oec hevet wout daermen in diere
 68 Vint van menegher maniere
 69 Ende berghe daermen wilde esele siet
 70 Ende daermen *parde* te *winne* pliet
 71 Men vinter marber diere *ende* goet
 72 Dat men *verre* soeken doet
 73 Ypone stater in die port
 74 Daermen af bescreven hort
 75 Dat bisscop was *.Sente.* augustijn
 76 Die *grote* pape die de herte sijn
 77 Sette al sijn leven dure
 78 Om tombindene die scriture

Fol. 1re, bovenste helftFol. 1re, onderste helft

Van zenges *ende* mauritane . xxix

1, bk. 1, kap. 29

1 Mauritanea dat lant
 2 Es *van* zwartheden ghenant
 3 Om datter in wonen die more
 4 Ande zuutside alsict hore
 5 Leghet . i . bergh ascricitim
 6 Al temale bewesten him
 7 Tote dat men comt *ter* groter zee
 8 Vintmen eerst dan zant no min no mee
 9 Ne dade die bergh dat grote sant
 10 Soude bedecken dat coren lant
 11 In dat zant alst wayt te waren
 12 Gaen dicken also grote baren
 13 Als of het in die zee ware
 14 Andie zuutside vintmen dare
 15 Simmen **struase** ende draken
 16 Ende **wilen in waren** saken
 17 Vantmer **elpendiere** also wel
 18 Nu in Endi *ende* nieweren el
 19 ¶ Garamantis es een lant
 20 Dat daer leghet in dat zant
 21 Ende heet also van ere stede
 22 Daer vantmen vele wonderlichede
 23 Daers **eene** fontein daghes so cout
 24 Niemen **en drincse al es hi** stout
 25 So heet si indie nacht
 26 Datter dan niemen ne acht
 27 ¶ Etyopen es daer af zuut
 28 Alt **volc hevet** dar swarte huut
 29 Want die **sonne** die es daer
 30 Alsie meest tallen tiden naer
 31 **Om** dat lant **alsemen** seghet
 32 **Rechts onder den middach leghet**
 33 **Tallen tiden so eist daer heet**
 34 **Daer dat lant ten westen geet**
 35 Es het al bergh ende zant
 36 Toestende dats al woeste lant
 37 ¶ Adlas die grote bergh *ende* hoghe
 38 Leghet *tusscen* der zee en dat lant droge
 39 Men vint in dit Etyopen
 40 Menegherande wilt volc lopen
 41 Ende menege wonderlike ghedane
 42 Ende selc die wonder *tsiene* es ane
 43 Hets vul serpente *ende* wilder diere
 44 Ende draken groet *ende* onghehiere
 45 Ute haren hoeft pleghemen des
 46 Te nemene *den steen* dragontides
 47 Iacinctus *ende* crisoprassen
 48 Vant *men* daer want sire wassen

Fol. 1va, bovenste helftFol. 1va, onderste helft

49 Canele wast daer *niewer* mee
 50 Men vint Etyopen twe
 51 Geen in asya bi Indya
 52 Ende dit ander in affrica
 53 ¶ Ute ghenomen sekerlike
 54 Desen . iii . landen van erdrike
 55 So es een vierde lant *over* de zee
 56 Dat dese . iii . lande min no mee
 57 Ande zuutside hevet *ommegaen*
 58 Maer die zonne sonder waen
 59 Benemet ons met haerre hitten
 60 Dat wire comen moghen no sitten
 61 Ende *dus* eist ons ombekent
 62 Hier af telt men redene blent
 63 Dat daer liede sijn sonder waen
 64 Dat hare voete ieghen **donse** gaen
 65 Ende men heetse antipodes
 66 **Maer wet wel** dat dit favle es
 67 Nu hort vort die redene mee
 68 vanden eylanden vander zee

Fol. 1vb, bovenste helft

Vanden eylanden vander zee . xxx .

I, bk. 1, kap. 30

1 Eylande ligghen in die zee
 2 Harde vele *ende* oec mee
 3 Dan icker hier nome tsamen
 4 *Maer* die vander meester namen
 5 Ende daer af spraken die auctore
 6 *Daer* af willic datmen hier hore
 7 ¶ Bertaengen leghet neven gallen
 8 Ende es een dbeste van hem allen
 9 Ende daer heren in ebben gewesen
 10 Die moghenste dar wi af lesen
 11 Bertaengen hetet na brutus
 12 Die sone was silvius
 13 **Ende van Troyen geboren**
 14 **Sider hadden sijt verloren**
 15 **Ende quam den Inghelschen in hant**
 16 Ende daerna hetet inghelant
 17 Hier lopen in scone rivieren
 18 Busscen die dat lant *versieren*
 19 Mersce ende scone couterlant
 20 Oec vintmen *daer ende* wilen vant
 21 Minen vant ene .? *ende over* een
 22 Gagates den swarten steen
 23 Ende perlen vele entie daer
 24 Buten bertaengen dats waer
 25 ¶ Es tanachos een ghesont lant
 26 Daermen serpent noit in vant
 27 Noch ghenen worm ghevenint

Fol. 1vb, onderste helft

28 *Maer* nochtan dat wonder schint
 29 Waer so men derde vanden lande
 30 Voert in riken menegherande
 31 Alle worme ghevenijnt
 32 Sijnre mede ter doet ghepijnt
 33 Dat es een eylant scone *van heiden*
 34 Goet te corne enter weiden
 35 Daers . i . eylandekin up *desen* dach
 36 Daer gheen sieke in *sterven* mach
 37 Ende daers een vaghevier sijd seker das
 38 Dat sente patrike ghetoghet **was**
 39 Yerlant heet *ment* nu bi namen
 40 Ende es een *grot* lant te samen
 41 Nort van *bertaengen* in die zee
 42 Es een eylant heet *tyle*
 43 Daert alfiaer es nacht *ende* alfdach
 44 ¶ Solinus doet ons ghewach
 45 Dat tylus een eylant si
 46 Biden lande van **endi**
 47 Vul wijngaerts *ende* oliven
 48 Ende palmbome alsi scriven
 49 Datter bome hebbets gheloef
 50 Nemmeermee ne *werpen* loef
 51 ¶ Ysideus ghewaget des
 52 Dat . xxxiii . *orcades*
 53 Eylande ligghen als men hort
 54 Indie berdsce zee recht nort
 55 Lichte hi menet *orcani*
 56 . Xiii . eylande seghet hi
 57 Sijnre bewoent *ende* beseten
 58 Ende . xx . wilmen weten
 59 Sijnre idel van aller man
 60 Rome leider *groten* cost an
 61 Om te dwinghen wilen ere
 62 Ende al om die werelt ere
 63 Gadis leghet **in dat** open
 64 **Tusscen Affrike ende European**
 65 Daer die **twee te** gader comen
 66 Diemen nerval zee **hort** nomen
 67 Hets tachten deel van ere *milen*
 68 Van *elken* landen sonder *ghilen*
 69 Daer sette *hercules sine columme*
 70 Want hi hadde de werelt *omme*
 71 Van yndia tot daer *gewonnen*
 72 Als vanden up gane *der sonnen*
 73 Te toghene dat hijt bedwanc
 74 Toter *zonnen* onderganc

Fol. 1^{ve}, bovenste helftFol. 1^{ve}, onderste helft

Vanden gheluckighen eylanden . xxxi

1, bk. 1, kap. 31

1 OEc sijn eylande in de zee
 2 Die heten fortunate
 3 Dats ghevallich *in* onse tale
 4 Die sijn draghende alte male
 5 Aldes de mensce hevet noet
 6 Bome vrucht clene *ende* groet
 7 Wijngaerde *coren* ende cruut
 8 *Ende* alrande aerdsch deduut
 9 Die poeten wanen bedi
 10 Dat das *paradijs* dit si
 11 Vele vogle scone woud
 12 Bien *ende* honech menechfout

VALENZA 2

1 EEn keiser te rome was
 2 Dien onse *here* ionste das
 3 Dat hine brochte *tenen* wive
 4 Edel van zeden *ende* van live
 5 Entie scoenste diemen vant
 6 No neghenen onkuscen bant
 7 Diene droechse in haren sinne
 8 Maer rechte *trowe* huwelix minne
 9 ¶ Den keiser *quam* wille an *tewaren*
 10 Dat hi *verre* wille varen
 11 Visiteren heleghe steden
 12 Om te doene sine ghebeden
 13 *Ende* dat bi sijns wijfs ghemoede
 14 Sijn lant liethi in de hoede
 15 Sinen broeder dien hijt beval
 16 Die sin ende herte leide al
 17 Ane die scone keserinne
 18 Doch ontecti sine minne
 19 Der *vrowen* diene al ontseide
 20 *Maer* so naer doch hijt hare leide
 21 Dat si qualike conde ontgaen
 22 *Ende* si dede hem verstaen
 23 Dat si soude *doen* sinen wille
 24 ¶ Hier binnen dede si maken stille
 25 Enen tor daer si in dede
 26 Twe yongelinghe *ende* daer mede
 27 . ii . ioncfrowen die dienen souden
 28 Den swagher dar wildsine in houden
 29 Ende men *hem* met ere line
 30 Up hale die lijfnere sine
 31 Nu *quam* die dach dat si behiet
 32 Te doene *den* ionghelinc dathi riet
 33 Dies hi vro was ende blide
 34 Hi ghinc voren also betide

Fol. 1ra I, bk. 7, kap. 65, vs. 1

35 Als i binder dore was
 36 Sloet sine daer in .’ *ende* liet das
 37 Niemen dan hare den slotel *draghen*
 38 Rome was in ghenen daghen
 39 In goede paise *ende* in vreden
 40 *Ende* dat al bi hare wijsheiden
 41 De keser *merrede* der iare vive
 42 So dat mare *quam* sinen wive
 43 Dat hare *here* quame intlant
 44 Si was vro *ende* dede te hant
 45 [Die ghenote ieghen *hem* varen
 46 Den zwagher lietsi uut te waren
 47 Omberaden want si woude
 48 Dat hi den broeder groeten soude
 49 So dedi eer dan die vrouwe
 50 De keiser *sprac* nu sech up trowe
 51 Broeder twi bestu dus ghedaen]
 52 Here seithi sonder waen
 53 Dit hevet ghedaen u *quade* wijf
 54 Die niemen heift onseit haer lijf
 55 *Ende* mi so wilde si dartoe mede
 56 Bringhen in selker quatheide
 57 *Ende* omme broederlike trowe
 58 Sloet ic mi vor die *quade* vrouwe
 59 In enen tor tote nu
 60 *Ende* come aldus ieghen u
 61 ¶ Als de keiser hort die mare
 62 Dies hi niet en was in vare
 63 Vel hi an *ommacht* up die erde
 64 Doe hi *bequam* ghing hi ten perde
 65 *Ende* reet vort .’ des dages daer naer
 66 *Quam* ieghen hem sonder vaer
 67 Die keserinne die niene wiste
 68 Clene no groet van desen twiste
 69 *Ende* als i helsen waent haren *here*
 70 Sloechise in dat aenscijn sere
 71 *Ende* riep . ii . knechte *ende* seide spoet
 72 Dit *quade* wijf neemt *ende* verdoet
 73 Int wout daert niemen weet
 74 Si ledense intforeest ghereet
 75 Om hare the ghevene de doet
 76 Maer hare sconeit was so groet
 77 Datsi droeghen over een
 78 Dat ne soude sijn hare negeen
 79 Hine soude eerst sijn *daer* met hare
 80 Eer dat si ontlivet ware
 81 Sodat si an hare vinghen
 82 *Ende* wilden hare vulhede vulbringen
 83 Maer si sach te hemele waert
 84 *Ende* roept up gode *ende* mesbaert

Fol. 1^b

85 Up onser *vrouwen* riep si mede
 86 So dat gheviel ter selver stede
 87 Dat een edel man daer leet
 88 Die hare horde *driven* dat leet
 89 *Ende* met geselscepe dat hi brochte
 90 Die apostelen te rome sochte
 91 *Ende* alsi horde dat ghescal
 92 Reet hire toe *ende* dandre al
 93 *Ende* saghen die eerlike *persone*
 94 Van knechten andelen onscone
 95 [*Ende* sloeghense bedegader doet
 96 Der *vrouwen* *vraghen* si welken noet
 97 Datse brochte daer ter stede
 98 Si decte hare *werdichede*
 99 *Ende* leide te *samen* hare hande
 100 *Ende* bad dat hise uten lande
 101 Met hem voere *ende* si na desen]
 102 Sine dierne moeste wesen
 103 Dit dede die *here* gherne twaren
 104 *Ende* si es *dus* met hem ghevaren
 105 Des mans *vrowe* heifse ontfaen
 106 Lieflike *ende* beval hare saen
 107 Hare enighe kint dit was har[e **mare**]
 108 *Ende* si hilt alst hare kint war[e]
 109 Spel *ende* feeste plach si te spae[rne]
 110 Inde kerke was si gherne
 111 Maer de duvel volghede haer [**naer**]
 112 *Ende* heifse mede ghecort al da[er]
 113 Nochtan om niet hijs bega[n]
 114 Want hine wanre altoes n[**iet an**]
 115 ¶ Een ridder was daer in den h[**ove**]
 116 Die minde dese *vrowe* van l[**ove**]
 117 *Ende* ghinc hare an met scoen[**re tale**]
 118 Met belove scone ende w[**ale**]
 119 Om te hebne sijn ghevoe[**ch**]
 120 Si sprac si mindene ghenoe[**ech**]
 121 Reinlike als den broeder haers [**heren**]
 122 Maer anders ware an gheen [**keren**]
 123 ¶ Alsi siet dat niet ne speeft
 124 So pensti nauwe *ende* bewe[**eft**]
 125 Dat hi selke dinc mach ven[**den**]
 126 Dathi moghe dat wijf sce[**nden**]
 127 Dat mense dode of verdriv[e]
 128 Nachts so stont up die keit[**ive**]
 129 Daer si sliiep *ende* dat kint m[**ede**]
 130 Dat hare up ghetrowiche[**de**]
 131 Bevolen was .? *ende* morderde t[**kint**]
 132 *Ende* leide tmes so dat ment [v**int**]
 133 In hare bedde of ment soect
 134 Te bedde gaet die man *vervlo*[**ect**]
 135 *Ende* dbloet van den kinde me[**de**]

Fol. 1re

136 Dat liep onder hare ter stede
 137 Si ward ontwaken daer si lach
 138 Ende riep owi keitive o wach
 139 ¶ Die moeder stont up entie va[der]
 140 Ende dat inghesinde algader
 141 Ende vinden tkint bihare doet
 142 Ende tmes bi hare van bloede [roet]
 143 Lichte machmen gheloven da[s]
 144 Dat grote rowe ghinder was
 145 [Ende hi de mordenare mede
 146 Weende ende maecte serecheide
 147 Ende wilde die vrowe ebben ghedoet
 148 Diere af ne wiste clene **no groet**
 149 Hi sprac du heves dit wijf ontfaen
 150 Diemen soude ebben verdaen
 151 In andren lande om hare mesdaet]
 152 Men berense dat es mijn raet
 153 Maer die here die verboet
 154 Datse niemen sloeghe doet
 155 Scipliede omboet hi te hande
 156 Diese voeren in vreemden lande
 157 Aldus moeste si sceden dane
 158 Ghesletens haers latende trane
 159 Ende ghinc te scepe als die soude
 160 Varen so waer so men woude
 161 ¶ Als die scipmanne in de zee quamen
 162 Ende si hare sconeit vernamen
 163 Spraken si an hare lude ende stille
 164 Of si doen wilde haren wille
 165 Maer dar ne diede ghene bede
 166 Want si minnede zuvereide
 167 Si seiden nu kies teen van den tween
 168 Du moets met ons sijn over een
 169 Of sonder twifel over bort
 170 De vrowe sprac vor waer dat hort
 171 Dat ic liever hier verdrinke
 172 Danic mine renicheden minke
 173 Die scipmanne sien dat aldus staet
 174 Ende keerden anders haren raet
 175 Dat sise up setten tien stonden
 176 Daersi ene hoghe roche vonden
 177 Daersi al den nacht gemene
 178 Sonder slaep was groet of clene
 179 Van screyene ende van vastene mat
 180 Als de binnen iii . dagen niet ne at
 181 In die dagheraet quam hare an
 182 Een vaec datsi slapen began
 183 Ende onse vrowe quam tote hare
 184 Die troest es van allen vare
 185 Ende der glorien coninghinne

Fol. I^{va}

186 *Met bliden aenscijn daermen inne*
 187 *Alle bliscap mochte scowen*
 188 *Hoghe so sprac si ter vrouwen*
 189 *Om dattu heves sekerlike*
 190 *Om de trowe van huelike*
 191 *Vele gedoghet ende ghedraghen*
 192 *Nu meer vort van desen daghen*
 193 *Sal die coringhe van di sceden*
 194 *Ende sult dijn lijf met paise leden*
 195 *Ende tonrecht dat di es ghedaen*
 196 *Dat wert openbare saen*
 197 *Nem onder dijn hovet dat cruut*
 198 *Wie so es lazers an die huut*
 199 *Ghef hem drinken in mire namen*
 200 *Hi gheneset al te samen*
 201 ¶ *Die vrowe ontwiec met desen doene*
 202 *Ende was vro vanden visioene*
 203 *Ende las dat cruut uptien dach*
 204 *Dies ghelijc si noit ne sach*
 205 *Ende hevet hare anscoen af gedaen*
 206 *Ende die bede ghevullet saen*
 207 *Omtrent mestijt quamen daer*
 208 *Scipliede diemen waent vor waer*
 209 *Dat onse here ghinder sende*
 210 *Si riepse alsi tscip bekende*
 211 *Ende hem ontfarmede dat scone*
 212 *Ende so edelike persone*
 213 *Was in so swaerre aventure*
 214 *Si voerdense in . i . lant ter ure*
 215 *Daer si enen lazersen sach*
 216 *Daer vele eyselicheden an lach*
 217 *Ende gaf hem drinken met wine*
 218 *Van den helegheyn crudekine*
 219 *In de name van onser vrouwen*
 220 *Ende hi ghenas van sire rowen*
 221 ¶ *Hare name ghinc hare entare*
 222 *Also dat oec quam die mare*
 223 *In de stede ende in de port*
 224 *Daer hi woende die vermort*
 225 *Sijn nevekin hadde in haren armen*
 226 *Nu mochts elken mensce ontfarmen*
 227 *So dor pakers was de ghone*
 228 *Vele bat men hare om tgone*
 229 *Eert diet datmen om hare sent*
 230 *Doch so quam si al ombekent*
 231 *Hare here bad up ghenaden*
 232 *Dat si den broeder sta in staden*
 233 *Men sal hare gheven datsi eescht*
 234 *Ic doe sprac si ende alre meest*
 235 *Dit up ene vorworde*

Fol. 1vb

236 Dathi segghe *van* worde te worde
 237 Alle dinghe hier ter stede
 238 Vor hem . vii . die hi oit dede
 239 ¶ Men maecte vast die dinc *ten stonden*
 240 Die sieke seide vele sonden
 241 Maer altoes die quade mort
 242 Ne dorste hi niet bringen vort
 243 Doe seide si mine medicine
 244 Es andi verlorne pine
 245 Houtstu eneghe dinc behuut
 246 Doe sprac die broeder brinc al uut
 247 Dattu mesdaen hebs *groet ende* clene
 248 Mettien so wart hi an wene
 249 Ende seide de mort vanden kinde
 250 Doe sprac hi diede *vrowe* minde
 251 Dathem tferlies noch also *groet*
 252 Vanden wive ware als *van* skints doet
 253 Doe wild si daer haer selven melden
 254 Ende seide quaet met quade *gelden*
 255 Ne willic pleghen te ghere stont
 256 Mettien makedsine ghesont
 257 Die here bat dat si ware bleven
 258 Hi wilde hare te manne gheven
 259 Den broeder die si hadde genesen
 260 Ende si sprac dit mach niet wesen
 261 Ende si es dane ghevaren
 262 Ghenesen die lazers waren
 263 Ende te rome in de stede
 264 Al ombekent van hem allen mede
 265 ¶ Des keisers broeder was lazers mede
 266 Dat die wrake ons heren dede
 267 So dat hem antleven ghinc
 268 Doe was daer om dese dinc
 269 De *vrowe* ghehaelt al ombekent
 270 Om hem te beterne de torment
 271 So dat si sprac van desen man
 272 Daer es gheen ghenesen an
 273 Hine segghe sine mesdaet *ter* cure
 274 Vorden paues entie senature
 275 Ende vorden keiser *ende* vor hare
 276 Doe seide hi met groter vare
 277 Hoe hi beloech de keserinne
 278 Die keiser wart naer *uten* sinne
 279 Ende riep aymi aerm kaitijf
 280 Hebbic dus *verloren* min wijf
 281 Ende alle die dit horden mede
 282 Weenden alle daer ter stede
 283 Ende meslieten hem om de *vrowe*
 284 Maer si sachte haren rowe
 285 Alsine al hadde ghenesen

Fol. 1^{vc}

286 Ende seide sijt in paise van desen
 287 Ic bem darghi om mesbaert
 288 Die bliscap die ghinder wart
 289 Ne mochte tellen gheen man
 290 Die keiser die wildse dan
 291 Tere vrowe nemen ende te wive
 292 Si bat hem dat die dinc blive
 293 Want si belovet onsen here
 294 Man te kenne nemmermere
 295 Ende bat den paues ende haren man
 296 Dat sijs hare gheholpen dan
 297 Dus es si der werelt ontronnen
 298 Ende begeben daer met nonnen
 299 Daer si gode ende onser vrowen
 300 Diende werdelike ende met trowen

Vander vrowe die .i. kint wan an haren sone . lxvi .

1, bk. 7, kap. 66

1 TE rome so was hier te voren
 2 Een man rike ende wel geboren
 3 Ende hadde . i . wijf des ghelike
 4 Edel sere ende dartoe rike
 5 Alle dinc quam hem intghevoech
 6 Els dan de vrowe gheen kint droech
 7 An gode hebsi hem ghekeert
 8 Ende sine aerme gherne gheert
 9 Dat hi hem gave een kint
 10 Ende god hevet hem toe ghesint
 11 Ende teerst dat het wart gheboren
 12 Keerdi in feesten al die toren
 13 Entie vader hevet vermint
 14 Also sonderlinghe dat kint
 15 Dat die lieve sonder mate
 16 Verduwede die caritate
 17 Ende liet achter al te sere
 18 Gode te dankene van sire ere
 19 Somwile bepensdem de man
 20 Ende keerde te sinen weldaden dan
 21 Ten laetsten dedi gode belof
 22 Te stane der werelt of
 23 Ende vaerne in ene woestine
 24 Ende met herten ende metter pine
 25 Gode te diene te sinen live
 26 Maer de bant van sinen wive
 27 Dwanghene dathi metten rechte
 28 Ne conde comen uter echte
 29 Dies hem gheorlovede ongherne
 30 Ende seide want mi swaer tomberne
 31 Die gheselschap es van di
 32 Up ene dinc so troestic mi

Fol. 2^a

33 Dattu vor mi kies de gods *minne*
 34 Ende anders niemen in dinen sinne
 35 Want van gode comt dit belof
 36 So sceldic di quite hier of
 37 Allene dat ic in dinen sinne
 38 Bliven moet *met* reinre *minne*
 39 ¶ Deser dinc waren si bede vro
 40 Die *vrowe* plach vort also
 41 Der aermer een deel debet
 42 Omdat si was ombeslet
 43 *Maer* dat kindekijn ghewies
 44 Ende moeste *der* *mammen* dordies
 45 Omberen want so *verre* quam
 46 Die *vrowe* tkint met hare nam
 47 Te spisene te beddene *ende* helt
 48 Wordelike als men telt
 49 Nachts slipt bi hare *ende* het sat
 50 Daghes altoes bi hare ende at
 51 Ende om dat vlescelike *minne*.
 52 Dicken *verblint* smenscen *sinne*
 53 So gesciede selke scende
 54 Dat dat kint de moeder bekende
 55 Ende datsi met kinde *waert*
 56 Ende als de dracht hevet *verswaert*
 57 Velsi wel naer in wanopen
 58 Nochtan **bleef die** hant open
 59 In **almoesene in** dogeden mede
 60 Ende dicken **was soe int** ghebede
 61 Hier binnen so *quam* die dach
 62 Dat si der drover dracht gelach
 63 Ende cume waest *ter* werelt comen
 64 Sine hevet *hem* tlijf ghenomen
 65 Ende waerpt in ene *proveie daer* nare
 66 Omdat *der* werelt niet *wart* mare
 67 ¶ Nu heifse de duvel ghevaen
 68 In die ziele *ende* wilse saen
 69 Vor al de werelt doen *verderven*
 70 Ende iamerlike sterven
 71 Dus maecti *hem* als clerc gedaen
 72 Ende so hene te rome saen
 73 Ende so thove om dese mare
 74 Die grote heren *werdens* geware
 75 Ende *vrageden* wie dat hi si
 76 Een clerc *sprac* hi *ende* oec es mi
 77 Cont harde meneghe *scriture*
 78 Ende oec so wetic wel *ter* cure
 79 Te vindene *verstolen* goet
 80 Hierof bem ic sere vroet
 81 Dies *quamen hem* vele lieden an
 82 Ende hi berechte elken man

Fol. 2^b

83 So dat alle de dieve te hant
 84 Afstaen moesten of rumen tlant
 85 Dus ghewan hi vanden heren
 86 Werdichede ende vele eren
 87 ¶ Alsi sine tijt versach
 88 Sprac hi *dus* up enen dach
 89 Anden keser *ende* an die heren
 90 Wildi so soudic u leren
 91 *Ende* cont maken ene dinc
 92 Noit keiser noch coninc
 93 Sone horde dies ghenoot
 94 Wapene dat niet al es doet
 95 Rome de stat of *versonken*
 96 Of metter dolovien *verdronken*
 97 Hier te voren *in langere stonde*
 98 Want so dorperlike sonde
 99 So es ghevalen te Rome binnen
 100 Een wijf ghelijc ere goddinnen
 101 Die hier hevet so goet een wort
 102 Die hevet hare kint *vermort*
 103 Dat soe wan an haren sone
 104 Hoe mach god ghedoghen tgone
 105 ¶ Dit wort hadde *ommare hem allen*
 106 *Ende* seiden ries laet staen u callen
 107 Want wi alle diet begomenen
 108 Houdense *over* de beste van romen
 109 Dits sprac hi dat ic *vermoede*
 110 Maer rome vor die vossine hoede
 111 *Ende men* make up de maerct . i . vier
 112 Ic does hare lyen of ic wille hier
 113 Dat men mi werpe inden brant
 114 Dat dachte den keiser recht te hant
 115 *Ende* hiet dat mense soude halen
 116 Om andworden deser talen
 117 Men haledse met deser tale
 118 *Ende* teerst dat si *quam* in die zale
 119 Eist ieghen hare al up ghestaen
 120 Entie keiser deedse saen
 121 Bi hem sitten alsi woude
 122 *Ende* hiet datmen daer zwichen soude
 123 *Ende* hevet hare voren gheleit
 124 Wat die meester hevet geseit
 125 *Ende* hiet dat si dade ontscont
 126 Of lyede selker ondout
 127 Si die vroet was *ende* wijs
 128 Sprac omdat dese mesprijs
 129 Swaer es diemen mi *over* leget
 130 So eschic of dat recht geweghet
 131 Datmen mi gheve raet *ende* dach
 132 Dat ic mi onsculden mach

Fol. 2re

133 *Daer wart hare dach ghegheven*
 134 *Up alle menschen die leven*
 135 *Ne troeste si niet van enen baste*
 136 *Mar an gode houdsi hare vaste*
 137 *Ende dat es met berowe groet*
 138 *Om te comene uter noet*
 139 ¶ *Tien tiden wi lesen dus*
 140 *Was een paues hiet lucius*
 141 *Te sinen voeten dat si quam*
 142 *Entie dinc die hare mesquam*
 143 *Hevet si hem brocht al vort*
 144 *Sine decte hem niet . i . wort*
 145 *Ende bat hem van deser wonde*
 146 *Medicine te haerre ghesonde*
 147 *Hi diese sach in berauwe groet*
 148 *Ontfarmede haren groten noet*
 149 *Hi troeste hem der gods ghenaden*
 150 *Ende seide hi soude hare beraden*
 151 **[Dochter]** sprac hi nu wene al mate
 152 **[Gods o]ns** heren caritate
 153 **[Sine]** miltheit up die sondaren
 154 **[Ne m]ach** verblenden no *vervaren*
 155 **[Al die q]uaetheit** die mach wesen
 156 **[Die hem]** berowet dan van desen
 157 **[Hem es]** alle grotheit clene
 158 **[Pieter e]nde** magdalene
 159 **[Alse hem]** berau hare mesdaet
 160 **[Hoe saen]** waren si in helegheⁿ staet
 161 **[Ic rade]** di vor rechte ersatrie
 162 **[Dattu d]ie** moeder gods marie
 163 **[Eers ende]** an hare roeps ghenaden
 164 **[Want si h]evet** al beraden
 165 **[Soe es van]** den sondegheⁿ die sake
 166 **[Niemene hev]et** oec haers brake
 167 **[Die met o]nghevender** herte
 168 **[An hare]** roept in sine smerte
 169 **[In will]e** di nu niet sere laden
 170 **[Want mi n]e** maghes nu niet gestaden
 171 **[Maer pater]** noster si tesen stonden
 172 **[Absolucie]** van dinen sonden .
 173 **[Met desen]** worden *met* deser tale
 174 **[Was dat]** wijf ghetroest dor wale
 175 **[Ende bat o]nser** vrouwen marien
 176 **[Dat si se]** moeste bevrien
 177 **[Vanden vi]ant** diese ansprect
 178 **[Ende vand]er** sonde die ute brect
 179 **[Ter were]lt** inder lieder mont
 180 **[Die dach]** *quam* die niene stont
 181 **[Ende si hev]et** hare vriende genomen
 182 **[Ende es a]ldus** te hove comen

Fol. 2va

183 [Hare t]roest *ende* ope was sekerlike
 184 [Ane] marien van hemelrike
 185 [Noch sin]e begafse oec niet mede
 186 [Die moe]der es der ontfarmichede
 187 [Die hae]r suchten heift bescowet
 188 [Entie] mesdaet die hare rowet
 189 [Maer o]nghesien al daer *ter* stede
 190 [Met h]are yeghewordichede
 191 [Was s]i al daer intghedinghe
 192 [Ende be]sceremdse sonderlinghe
 193 [Dus quam] inthinchus ghegaen
 194 [Die wij]f *ende* wille te rechte staen
 195 [Daer si] wart ontfaen met eren
 196 [Vanden] keiser *ende* van den heren
 197 [Doet al zweech wijf *ende* man
 198 **Sprach** die keiser den clerc an
 199 **Sie** hier twijf nu *sprec* dan
 200 **Daer die** redene *omme* began]
 201 *Ende* daer du of heves gheseit
 202 Onghehorde dorperheit
 203 Die valsce clerc sach *ende* dochte
 204 Wie die vrowe *wesen* mochte
 205 *Ende* seide dese es hare onghelike
 206 Hets ene andre sekerlike
 207 Doe seiden si alle sech dine word
 208 Neen *sprac* hi die de quade mord
 209 Dede *ende* dat over spel
 210 Nes dese niet dat wetic wel
 211 Dese es scone helech *ende* claer
 212 *Ende* vul dogheden over waer
 213 Ic ne dar niet *spreken* het moet *wesen*
 214 Maria hevet met hare ghewesen
 215 *Ende* hoetse al noch vort an
 216 Mettien seinde hem elc man
 217 Entie duvel die voer dane
 218 Als . i . roec te scowene ane
 219 Alle sijn si vro diet anescowen
 220 *Ende* benedieden onser *vrowen*
 221 Entie vrowe die bleef vri
 222 *Ende* ghewan in rome der bi
 223 Van deser sake grote name
 224 Dus ghenas si der blame

Fol. 2^{vb}Van dat si hare *vertoghede* enen dyaken . lxxvii .

1, bk. 7, kap. 67

1 HET was . i . pape in erestede
 2 Die eer dor ghelt *dan* dor gode dede
 3 Vul van goede *ende* van sonden
 4 In werelt ere sere ombonden
 5 Dese hadde in sire cure

6 Enen edelen te ghebure
 7 Die rike was *ende* oec mede
 8 Ene vrowe sonder rijchede
 9 Ene aerme wedewe dese . ii . lagen
 10 Up haren ende . ' *ende* saghen
 11 Dat men tghelach moeste betalen
 12 Elc bat *hem* den priester halen
 13 Die priester hi wart omboden
 14 Dat hi *quame* te selken noden
 15 *Ende* horen wille den riken
 16 Monegen *ende* met olien bestriken
 17 Entie ziele bevelen gode
 18 Ghewars was hi metten bode
 19 Als die tscaep minde allene
 20 [Om die wulle *maer* grot no clene
 21 Sone achti none en hadde ghere
 22 Hoe hi *hem* den wulf *verwere*
 23 Te hant ghinc hi in de zale
 24 Ter cameran in . ' *ende* also wale]
 25 Daer de rike sochte lach
 26 In bont in grau alsi dit sach
 27 *Sprac* hi hier si pais *ende* vreide
 28 *Maer* dat was om niet ene bede
 29 Daer sachi staen liede vele
 30 Die grote priselike bispele
 31 Smekende *spraken* van den man
 32 Meisniede *ende* kinder der an
 33 Die beweenden haren here
 34 Doch so was daer selc die mere
 35 Minde tgoed *dan* hem diere lach
 36 Al maecten si buten gheclach
 37 Die mont riep wapene goet
 38 Therte brac al *omme* die doet
 39 ¶ Die pape *vraghede* *ende* hi las
 40 *Ende* nam biechte selc alsi was
 41 Hi sat *ende* smeecte al dat hi telt
 42 Es algader *omme* ghelt
 43 Hi troest *ende* vraecht wat hem si
 44 *Ende* maect den man met talen vri
 45 Die nochtan al ombewaert
 46 Moet onder des duvels zwaert
 47 Entie quade valsce *prophete*
 48 Smerdene *met* sinen behete
 49 Den *verdoemden* riken man
 50 Daer negeen behout was an
 51 ¶ Hier binnen so *quam* een saen
 52 Vander aermer wedewe *gegaen*
 53 *Ende* bat *hem* dat hi *quame* ter noet
 54 Want si laghe up die doet
 55 Maer de pape andworde niet

Fol. 2^{vc}

- 56 Want hi al up den riken siet
 57 Maer sijn dyaken die bi hem stoet
 58 Die sprac *dus* in sinen moet
 59 Hets grote sonde tonsen behoef
 60 Enten wive vreesse groef
 61 Eist dat dese aerme wedewe ent
 62 Sonder biechte *ende* sacrament
 63 So dat hijt sinen here seide
 64 Die hem dese andworde an leide
 65 Sneudel lettelt ghi ghevroet
 66 Dat dese edele man ende goed
 67 Allene varen heine
 68 Om ene oude verlevende queine
 69 ¶ Doe andworde die dyaken
 70 [Here enbelghet niet der **saken**
 71 Wildi ic gaze visiteren
 72 Gaet henen sprac hi wien **maecht deren**
 73 Die dyaken hevet **ghenomen**
 74 Ons heren lichame **ende es comen**]

Opmerkingen

Valenza 1

Kap. xxvii

- vs. 38: *Een edel lant eist sekerlike*
 vs. 40: *van vele* i.p.v. *menegher*
 vs. 46: *daertoe* i.p.v. *oec*
 vs. 48: *Nu moeten wi tAffrike wart lopen.*

Kap. xxviii

- vs. 1: De initiaal *A* is drie regels hoog
 vs. 4: *Ende hi wan dat lantschap met machte.*
 vs. 29: *Cyrces, een zant uptie zee,*
 vs. 39: *Ende dat es dbeste corenlant,*
 vs. 43: *Engi staetter bi also,*

Kap. xxix

- vs. 1: De initiaal *M* is drie regels hoog
 vs. 8: *Vindmen eerst dat zant min no mee.*
 vs. 36: *Doestende es al woeste lant.*
 vs. 48: *Die in ghenen lande wassen,*
 vs. 57: *Andie zuutzide hevet bevaen;*
 vs. 61: *Ende dus eist ons bekint.*

Kap. xxx

- vs. 1: De initiaal *E* is drie regels hoog

- vs. 21: *Altoes ende over een,*
 vs. 37: *seker das* is onder de regel geschreven
 vs. 38: De initiaal *D* heeft een uitbundige krul – en lijkt hierdoor bijna op een *S* – die met een eenvoudige tekening van een zeepaardje is versierd
 vs. 54: *Indie Baerdsce zee rechts vort:*

Kap. xxxi

- vs. 1: De initiaal *O* is drie regels hoog

Valenza 2

Kap. LXV

- vs. 1: De initiaal *E* is drie regels hoog
 vs. 18-20: waterschade
 vs. 26: gat na *tw*
 vs. 45: *Die baroenen* i.p.v. *Die ghenote*
 vs. 47: *Onversien* i.p.v. *Omberaden*
 vs. 70: *int ansichte* i.p.v. *in dat aenscijn*
 vs. 79: *eer* i.p.v. *eerst*
 vs. 123: *bespeeft* i.p.v. *ne speeft*
 vs. 125: *vinden* i.p.v. *venden*
 vs. 126: *scinden* i.p.v. *scenden*
 vs. 137-139: waterschade
 vs. 172: *Dan ic mine suverheit minke.*
 vs. 176: *Daer si eene hoghe roedse vonden,*
 vs. 177: *Daer soe al dien nacht alleene*
 vs. 182: *Een slaep, dat haer vaken began,*
 vs. 189-193: scheurtje gerepareerd
 vs. 186-190: waterschade
 vs. 200: inktvlek op de *e* van *te*
 vs. 205: *handscoen* i.p.v. *anscoen*
 vs. 225: *neve* i.p.v. *nevekin*
 vs. 226: inktvlek op *ontfarmen*
 vs. 234: *aldermeest* i.p.v. *alre meest*
 vs. 255-256: waterschade
 vs. 267-272: waterschade
 vs. 270: *sijn torment* i.p.v. *de torment*
 vs. 276: gat na *groter*
 vs. 282: *Weenden ende dreven jammerbede*
 vs. 292: *Maer soe bat hem dat die dinc blive,*
 vs. 293: *Want soe belovet hadde onsen Here*
 vs. 295: *andere man* i.p.v. *haren man*
 vs. 300: *wettelijc* i.p.v. *werdelike*

Kap. LXVI

- vs. 1: De initiaal *T* is drie regels hoog
 vs. 48: *Weeldelike* i.p.v. *Wordelike*

- vs. 57-61: zegellak waarop een papiertje geplakt is
 vs. 88: perkament is beschadigd na *enen*
 vs. 95: *verdronken* i.p.v. *verzonken*
 vs. 96-100: zegellakspoor; waterschade
 vs. 101-104: waterschade
 vs. 105: *onwert* i.p.v. *ommare*
 vs. 106: *dijn callen* i.p.v. *u callen*
 vs. 107: klaarblijkelijke schrijffout van de kopiist *begomenen* = *begomen*
 vs. 110: *Maer come vore de vossine hoede*,
 vs. 121: waterschade op *woude*
 vs. 129: ov[er] de afkorting 'ontbreekt'
 vs. 131-134: scheurtje gerepareerd
 vs. 133: *Dus wart hare verste ende dach gegeven*.
 vs. 136-140: scheurtje gerepareerd
 vs. 144: gat tussen *decte* en *hem*
 vs. 144-148: scheurtje gerepareerd
 vs. 152-154: waterschade
 vs. 181-184: zie vs. 131-134
 vs. 186-190: zie vs. 136-140
 vs. 194: gat na *wille*, zie vs. 144

Kap. LXVII

- vs. 1: De initiaal *H* is vier regels hoog. Het opschrift van het hoofdstuk is verdeeld over twee regels: *Van dat si hare vertogbede / enen dyaken . lxxvii*.
 vs. 12: scheur na *bat*; *bat om* i.p.v. *bat hem*
 vs. 21: *noch* i.p.v. *none*
 vs. 25: *sieke* i.p.v. *sochte*
 vs. 35: *dan die* i.p.v. *dan heme*
 vs. 38: *Therte bat* i.p.v. *Therte brac*
 vs. 43: *waert hem meest si* i.p.v. *wat hem si*
 vs. 57: *die dyaken* i.p.v. *sijn dyaken*
 vs. 67: *Alleene moet varen hene*

Bibliografi

- Van den Berg & Berteloot 1991 – E. van den Berg & A. Berteloot, 'Taalgeografische variabelen in Middelnederlandse rijmen'. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde* (1991), p. 238-273.
 Boland 1942 – G. Boland, 'Le testament d'Henry III duc de Brabant (26 février 1261)'. In: *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 38 (1942), p. 59-96.
 Bordone & Spinelli 2005 – R. Bordone & F. Spinelli, *Lombardi in Europa nel Medioevo*. Milano: Franco Angeli, 2005.
 Berteloot 1984 – A. Berteloot, *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands 1-11*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 1984.
 Biemans 1997 – J.A.A.M. Biemans, *Onsen Spegele Ystoriale in Vlaemsche. Codicologisch onderzoek naar de overlevering van de Spiegel historiael van Jacob van Maerlant, Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, met een beschrijving van de handschriften en fragmenten 1-11*. Leuven: Peeters, 1997.
 Biemans 2004 – J.A.A.M. Biemans, 'Oortjes, hartstrookjes en rugbeleg. Over het gebruik van per-

- kament uit middeleeuwse handschriften in boekbanden van de vijftiende tot de zeventiende eeuw, gedemonstreerd aan fragmenten van de *Spiegel historiael*'. In: F. Hendrickx (red.), *E Codicibus Impressisque. Opstellen voor Elly Cockx-Indestege ter gelegenheid van haar vijfenzestigste verjaardag 1-III*. Leuven: Peeters, 2004, III, p. 3-24.
- Biemans 2014 – J.A.A.M. Biemans, 'Lucidarius. Fragmenten van een onbekend handschrift'. In: M. Hogenbirk & R. Zemel (red.), *Want hi verkende dien name wale. Opstellen voor Willem Kuiper*. Amsterdam, Münster: Nodus Publikationen, 2014, p. 19-27.
- De Bruijn-van der Helm e.a. 2001 – J. de Bruijn-van der Helm, F. van Buuren, M. van Donkelaar, G. Gerritsen-Geywitz & O.S.H. Lie (red.), *Een koopman in Venetië*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2001.
- Cargnino, Massola & Capra 2012 – L. Cargnino, R. Massola & L. Capra, '1962: nasce la biblioteca civica di Valenza'. In: *Valensa d'na vota* 27 (2012), p. 110-135.
- Cerino Badone 1999 – G. Cerino Badone, 'I processi del 1322 a Valenza. Il Papato contro i Visconti'. In: *Valensa d'na vota* 14 (1999), p. 21-32.
- Geirnaert 2000 – D. Geirnaert, "'Membra disiecta': banden met het versneden verleden'. In: R. Jansen-Sieben, J. Janssens & F. Willaert (red.), *Medioneerlandstiek. Een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000, p. 85-101.
- Gnirrep, Gumbert & Szirmai 1992 – W.K. Gnirrep, J.P. Gumbert & J.A. Szirmai, *Kneep en binding, een terminologie voor de beschrijving van de constructies van oude boekbanden*. Den Haag: Koninklijke Bibliotheek, 1992.
- Greilsammer 1989 – M. Greilsammer, *Een pand voor het paradijs. Leven en zelfbeeld van Lowys Porquin, Piëmontees zakenman in de zestiende-eeuwse Nederlanden*. Tiel: Lannoo, 1989.
- Gumbert 1987 – J. P. Gumbert, 'De datering van het Haagse handschrift van de *Limburgse Sermoenen*'. In: E. Cockx-Indestege & F. Hendrickx (red.), *Miscellanea Neerlandica. Opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag 1-III*. Leuven: Peeters, 1987, I, p. 167-181.
- Kuiper 1993-2018 – W. Kuiper (red.), *Repertorium van Eigennamen in Middelnederlandse Literaire Teksten* (REMLT); <http://bouwstoffen.kantl.be/remlt/>.
- Langeslag 2015 – P.S. Langeslag, 'The Vercelli Fragment of *Karel ende Elegast* and *Dat boec van den houte*'. In: *Bollettino Storico Vercellese* 85 (2015), p. 5-37.
- Lanzavecchia 1993 – R. Lanzavecchia, 'Inediti di storia valenzana: l'antico duomo'. In: *Valensa d'na vota* 8 (1993), p. 15-49.
- Van Loey 1980 – A. Van Loey, *Middelnederlandse spraakkunst. Deel II. Klankleer*. Achtste druk. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1980.
- Maggiara 2012 – P.G. Maggiara, *La storia di Valenza*. Valenza: Libreria, 2012.
- Mooijaart 1992 – M.A. Mooijaart, *Atlas van Vroegmiddelnederlandse taalvarianten*. Utrecht: LEU, 1992.
- De Vooy 1900 – C.G.N. de Vooy, *Middelnederlandsche legenden en exempelen. Bijdrage tot de kennis van de prozalitteratuur en het volksgeloof der middeleeuwen*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1900.
- De Vries & Verwijs 1863 – M. de Vries & E. Verwijs (red.), *Jacob van Maerlants Spiegel historiael, met de fragmenten der later toegevoegde gedeelten, bewerkt door Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem 1-III*. Leiden: E.J. Brill, 1863.

Adres van de auteur

Università di Bologna
 Dipartimento di Lingue, Letterature e Culture Moderne
 Via Cartoleria 5
 40124 Bologna
 davide.beragnolli@unibo.it

O wintervlaegh des doots, wie waent
dat ghij in't hart van lentemaendt,
een jonge spruit in haer verheffen,
met sulck een fellen slagh soudt treffen?

De lieve Geertruijdt, twaertste pant
der oud'ren, snedigh van verstant,
vernuft en geest, in't onderkennen
haer oude scheen voorbij te rennen.

[...]

Uitgeverij Verloren
Hilversum

